

137117

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00489789 (2)

4011

ВПЛИВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ УКРАЇНИ-РУСИ.

ІСТОРИЧНО-ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА.

НАПИСАВ

о. Тит Войнаровський.

ПОСОЛ ДО РАДИ ДЕРЖАВНОЇ.

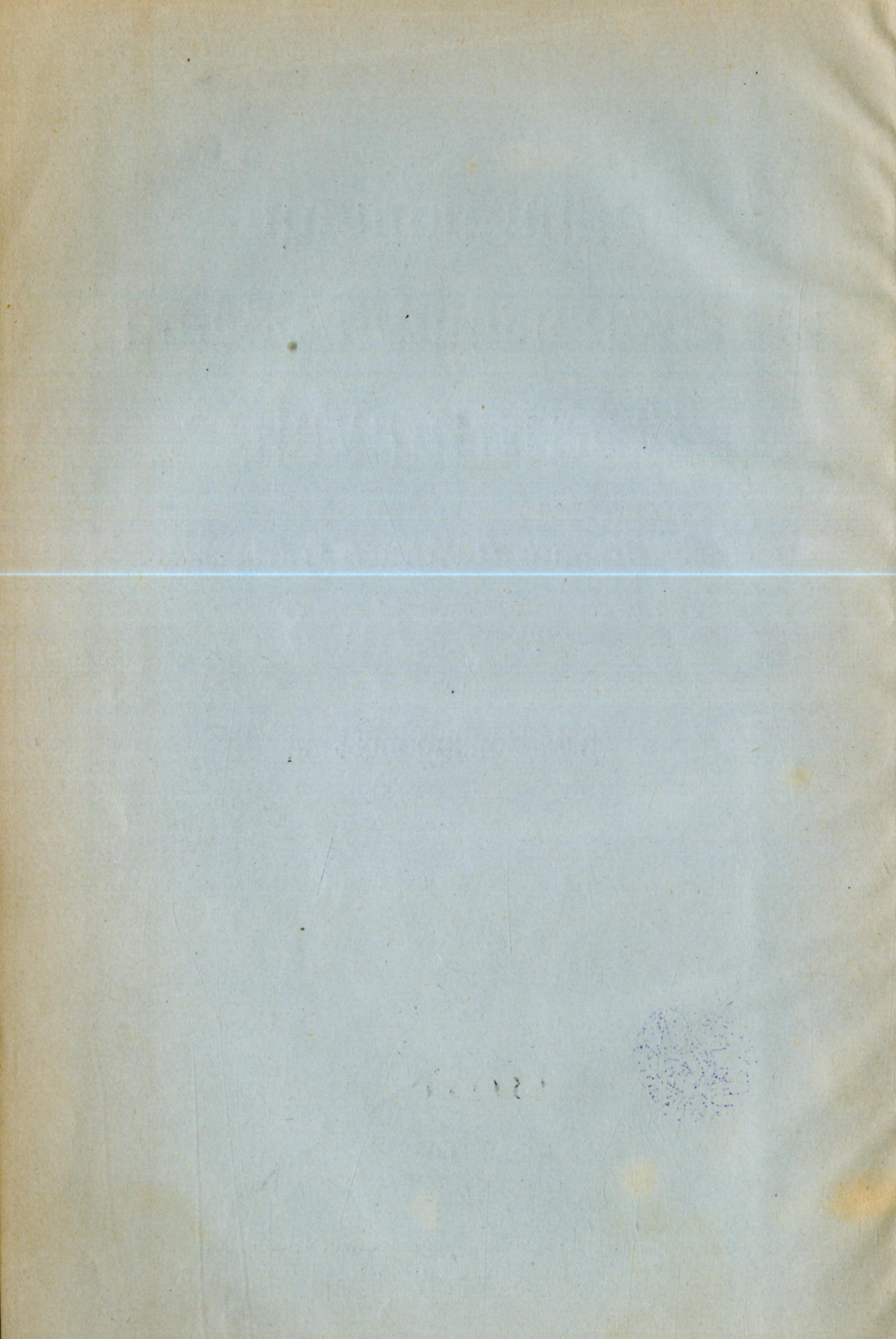

137117

ЛЬВІВ, 1910.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
ЩД ЗАРЯДОМ К. ВЕДНАРСЬКОГО

ВПЛИВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ УКРАЇНИ-РУСИ.

ІСТОРИЧНО-ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА.

НАПИСАВ

о. Тит Войнаровський.

ПОСОЛ ДО РАДИ ДЕРЖАВНОЇ.

~~137117~~

ЛЬВІВ, 1910.

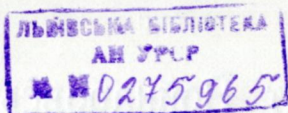
НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом к. Беднарського

1.50

И - 55064

4шр.

З М І С Т.

Вступ 5.

- Часть I: Як перейшла велика земельна власність на Русі в польські руки 6. — Наслідки люблинської унії на Русі 7. — Сподящене руських міст 19. — Закріпощене руських селян 24. — Доля руського духовенства під польським панованем 28.
- Часть II: Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австрії 30. — Наш економічний стан по наданю конституції 32. — Сучасне значіне парцеляції 34.
- Часть III: Який напрям народної праці забезпечив би наш економічний розвій 37. — Отворене границь для ввозу худоби 37. — Отворене границь для ввозу збіжа 37. — Будова каналу Дунай-Одра-Висла 43. — Чинники шкідливі і корисні для добробуту українсько-руської нації 47. — Гіпотечне задовжене селянської власности Галичини в рр. 1899—1906 47. — Національні страти 51. — Загальний огляд нашого положеня 55. — Потреба економічної організації 56—59.

Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси.

В старині „Україна-Русь“ вихіснує своє географічне положенє на розмежу Европи і Азії, свої степи отворені широко і сягаючі глибоко у нутро Азії як також розгалужені водні дороги, сягаючі далеко поза межі власної території, як догідні обставини у міжнародних сьвітових зносінах і обнимає посередництво в торгівлі між дальшим Сходом а центральною Европою. В IX. і X. століттю основуєсь устрій суспільних відносин народів в Европі на натуральній господарці. Господарка грошева розвинула ся в тім часі лиш в державі візантійській і в немногих містах надморських та нечисленних розсіяних колоніях Жидів, котрі встигли виратувати з погрому римської держави значні движимі капітали. Через торговельні зносини України-Руси з Царгородом, Хозарами, Болгарами, нинішною Галичиною, Мадярами, островом Готлянд, городами Ригою, Любекою, Сест, Кассель і іншими та через посередництво в торгівлі з державою.... арабсько-ізмайлитською*), в котрій в тім часі

*) Обь этой торговлѣ очень подробно разказываютъ арабскіе ученые IX.—X. вв. Арабскій писатель Ибнъ Хордадбегъ, современникъ Асколда, писавшій въ 70-хъ гг. IX. ст. говоритъ, что рускіе купцы изъ дальнихъ славянскихъ земель вивозятъ свои товары къ Черному морю... къ Каспійскому морю... и привозятъ свои товары на верблюдахъ въ Багдадъ. — Русск. Истор. проф. Дов. Запольского Том I. стор. 508.

грошева господарка була високо розвинена, заводить ся і на Русі вже в тім часі грошева господарка. На доказ розвиненої грошевої господарки може нам послужити сей факт, що з кінцем IX. віку „племя Радимичей грішми платило дань с начала Хазарам, а потом кієвському князю Олегу“*). Враз з торгівлею приймаєть ся на Русі і висока східна культура. Корисне географічне і топографічне положенє, яке пособило економічному та культурному розвитку України-Русі, причинило ся знова в пізнійших віках до її руїни. Монгольські орди переминують в пустиню багаті і висококультурні арабські держави, а в дальших своїх походах заливають в XIII. віці і Русь-Україну.

Часть I.

Як перейшла велика земельна власність на Русі в польські руки.

Мotto : „Lachowie łacińscy szarpali od dawna kościół ruski, władków wypędzali, kraj burzyli, a kniaziów, bojarów i lud prześladowali“.

Moraczewski, том 4. стор. 168.

З руської держави ослабленої через татарські напади користає передусім сусідна польська держава, яка від давна гляділа хижим оком на багаті руські землі і непокоїла Галицьке князівство безнастанними грабежними походами. — Польський король Казимир, названий Великим, впадає в році 1340. до галицьких земель і вивозить зі Львова багату добичу. Той перший вдалий похід наводить короля Казимира на гадку завоювати галицькі землі для польської корони. Починаєсь довга війна, яка з малими перервами триває 26 літ, та кінчить ся в р. 1366. трактатом, на підставі котрого Казимир влучує галицькі землі раз на все до польської держави **).

З завойованєм князівства Галицького ідуть грабежні загопи польської шляхти дальше в сусідні руські землі. Сьвідчить про се петиція Волинян і Підляшан внесена соймі в році 1551.,

*) *ibidem* Том I. стор. 501.

***) Вплив Литви на галицькі відносини був так під зглядом політичним як і економічним незначний, тому і про галицько-литовські відносини не згадує.

в якій просять, щоб зроблено кінець „тим квалтам, наїздам, забійствам, забиранню земель і грабежам, которіє ся от панов поляков дієть*)“.

По причині безнастанного руйнованя Руси наїздами Татар з одної а польської шляхти з другої сторони змушена була Русь шукати союзників, бо Литва сама, загрожена німецьким орденом Хрестових лицарів, не була в силі дати їй достаточної помочі. Русь і Литва надіючись, що найдуть поміч проти татарських нападів, та що з Польщею настануть правні і приязні відносини, лучать ся з Польщею в державну унію в р. 1569. на люблинськїм соймі, застерігаючи собі всякі свободи і привілеї.

До завойованя князівства Галицького походи Польщі мають передусім на ціли загарбанє як найбогатшої добичі. Пригляньмо ся тепер, як відносить ся Польща до завойованого краю, та які наслідки вийшли для Руси з люблинської унії.

Наслідки люблинської унії на Руси.

Вже в році 1354. дарував Казимир місто Ряшів з сумежними селами (первісно власність руських князів) Янови Пакославови із Сторища (за посередництво в переговорах з Татарами). — По смерти Казимира переходить Червона Русь силою умови з р. 1350. під владіне Людвика, короля угорського. — В імени угорського короля обнимає правліне над Червоною Русію Владислав, князь Опольський в 1372. р. Поселенці із Шлеска кольонїзували руський край скоро (ту треба розуміти міста і велику посілість), а щедрий для них князь дарив їх землями і привілеями. — „Спроваджені князем Німці обіймають майже всі уряди“**). Таких поселенців мусіла бути велика сила. Поселяли ся вони на новій землі і одержували добра, наколи лишень замешкали враз з женою і дітьми в тім краю“.

....„До тої землі, молоком і медом пливучої, прибували поселенці з усюди, і з Молдавії, і з Польщі, і днесь вже трудно означити, звідки рід свій виводять***)“, ...„в перших днях лютого

*) Наведено із польських жерел в Історії України-Руси проф. Грушевського том IV. стор. 380.

**) Дословний переклад із Ерчеста Брайтера. Студії над віком XIV. стор. 102.

***) *ibidem* стор. 104.

1387. р. Польща заняла Русь Червону, а всі землі князя Влади-слава дістали ся панам малопольським в нагороду*). Подібно також Ягайло і його син Володислав відбирали під ріжними позорами добра від руських бояр і роздаровували польській шляхті. І так приміром тих бояр, котрі на власний кошт стали до помочі німецькому цісареві проти Турків, казав Ягайло кинути до вязниці, а їх маєтки заграбив**).

„Захланність польської шляхти, пише літописець Длугош, в змогла ся до тої степені, що коли одержали від королів даровизни на міста і села на Русі, виганяли давних властителів і дідичів, а ті з недостатків попадали в розпуку і переходили до Татар, яких відтак впроваджували до пустошеня земель, з котрих їх прогнано***). Також усі ті бояри, котрі шукали помочі денебудь проти Польщі, наложили головами, а їх землі перейшли на власність польської шляхти і королівщини****). Впрочім польська шляхта не конче оглядалась за королівським позволенем та не дбала о вишукуванє претекстів.

Так перемиські землі заняла вона ось в який спосіб: спростила руських бояр до Перемишля на нараду, запрошених вимордувала, а маєтності їх обняла в посіданє. Так само хотіла вона зробити і з литовською шляхтою на соймі в Парчеві в р. 1449., що однак не удалось, бо підступ зраджено. Литовська літопись видана Нарбутом у Вильні 1846. р. (стр. 47) подає нам про се ось що: „Учинити, как учинили над пани руськими Перемискими позвавши їх до ради і там порезали і Перемишль заселили“.

Се не єсть стан переходовий справ, не суть се також поодинокі факти, які би не стояли зі собою в жадній звязи. В. Лозінський пише, про безпеченство особисте і майна на підставі студий актів городських з 17. віку ось що: „Zabijano otwarcie i skrucie, po domach, po drogach i rynkach miejskich, na sejmi-

*) ibidem стор. 165.

**) Крім, том XX. стор. 380. року 1426. Długosz, том XI. стор. 494.

***) Długosz, т. XII. стор. 773. під рок. 1442.

Augebat etiam huiusmodi malum Baronorum Poloniae ambitio, qui a rege donationibus oppidorum et villarum in terris Russiae et Podoliae impetratis, antiquos incolas et heredes de illis excludebant, qui inopia et egestate pressi, et quadam desperatione compulsi ad Tataros fugiebant, illosque postmodum ad vastandas terras Russiae et possessiones, de quibus electi fuerant, inducebant.

****) Długosz, стор. 1059 і 1079. Kromer 206., Engel пік 1348.

kach i zjazdach, bankietach a nawet sądach, zabijano o co bądź, a zabijano bezkarnie**).

Через наїзди і безнастанні насильства вишколила ся знаменито так дрібна шляхта як і наємне жолдатство по дворах магнатів в штуці воєнній так, що Польща все визначала ся якостію війська в борбах з сусїдами. — Висказ „Polska nierządem stoi“ не був пустою фразою, він був дійсно характеристикою державних відносин в Польщі.

Не зискало публичне безпеченство і в XVIII. віці — противно безправства, які діялись на Русі, розширились і на властиву Польщу.

Польський поет Карпінський в своїй житєписи наводить слїдуюче: „Potocki, wojewoda Kijowski... nie mogąc nie lubej sobie zbyć się synowej (Komorowskiej) bez wielkich zachodów utopić ją kazał. Druga magnatka Wojewodzina Wileńska Radziwiłłowa, a z domu Rzewuska przysłanego z Preszowa od Jeneralności niejakiego Litwiana Czeszeykę... że się ośmielił swawolne jej życie naganić... bez żadnego sądu ściągć go kazała... Mikołaj Potocki, starosta Kaniowski, który do czterdziestu ludzi swoją ręką pozabijał... obywatelów, których nie lubił, napadał i kijami prawie do śmierci bijał.

W Polsce starosta Krzyczyński, Czapski, tak był okrótnym, że tych, których nie lubił albo winnemi sobie osądził, w beczkę nabitą brytnalami sadzał, i takie beczki dla swojej rozrywki przed sobą toczyć kazał.

W Litwie Radziwił, Choraży Litewski w Białej mieszkający, lubił słuchać ієчення в долах підземных своих мниеманых winowajców, których najmilszemi swemi спiewаками называў. Wszysey ci okrótnicy w tym czasie żyli“...

Після права карного в Польщі шляхтич, котрий забив шляхтича, підпадав карі півтора року вязниці і мусїв за голову заплатити 120 гривен; конституция з р. 1588. подвоїла лишень грошеву кару за голову, не підносячи вязниці. Бесїда ту лиш о шляхті, бо хлоп ішов на шибеницю вже за крадіж вола. Забив шляхтич хлопа, тоді обовязаний був заплатити за голову 80 зл. польських, конституцією з р. 1679. подвоєно кару. Як би хто тій карі не піддався, тоді падала на нього найтяжша кара, вигнанє з краю і інфамія, а такого вільно було кождому забити, неначе дикого звіра.

*) W. Łoziński „Prawem i lewem“, том I.

Як не вистарчаючим було се право супроти безграничної самоволі шляхти, пізнаємо, наколи зважимо, що літа минали, поки суд видав який засуд, а як запав на кого засуд вигнання і інфамії, тоді він діставав від короля *salvum conductum* (лист безпеченства). Лозінський в цитованім творі т. I. стор. 191. наводить лиш два случаї виконання засуду смерти по причині, що засудженим не позволено відкликатись до короля. А се сталось лиш тому, що обвиняючий був магнат, а обвинений бідняга.

Вина сього безправного стану на Русі спадала головно на самих польських королів. Вони обдаровували своїх протегованих маєтностями, як також надавали староства, котрих дотації треба було доперва здобути силою оружною від управнених властителей. Напад удав ся, тоді наділений обнимав маєтність в посідане. Такі наїзди з королівського порученя не були виїмковими случаями.

Польську шляхту обдаровувано будьто би за заслуги, положені для вітчизни не лиш поодинокими селами але навіть повітами. Так приміром Андрій Потоцький одержав в дарі (конституцією з року 1598. fol. 690, 1607, 851, 1609, 897), — Нове місто на Поділю при граници волоській за борби з Волохами і Турками під Краковом, також Підгайці, Гусятин, Каменець Подільський, Станиславів, Збараж, Немирів, Смоленськ, Кристинопіль, Сокаль, Тисьменицю, Єзупіль, Снятин; за інші знова заслуги дістав на вічні часи ключ Загайполе і Соколів.

Попри даровизни польській шляхті вже з кінцем 16-го віку займають третю часть руських земель королівщини. — „*Województwo ruskie już dla swoich licznych i obszernych królewskich ziem, zajmowały bowiem 440 mil kwadratowych, tj. trzecią część całej powierzeni*“.

Польська шляхта заправляла ся до наїздів, за привілейом королівським наїздить відтак без дозволу вже на власну руку і то не лиш на Русинів, але одні на других поміж собою. Нічого дивного, що серед таких обставин руські бояри шукають опіки у Татар, одначе і тому польські королі старають ся запобігти.

Для позисканя Татар проти Русинів обовязуєт ся Казимир платити їм значну річну данину. Доносять про сю угоду пруські лицарі папі в 1357. р.*) Казимир побирає через десять літ де-

*) Истор. Укр.-Руси М. Грушевського, Т. IV. стр. 43.

сятину з усіх польських дієцезій на войоване невірних Русинів, а обов'язуєть ся платити гарач поганцям.

Руські бояри, прогнані з своїх земель. Поляками покликають з розпуки на поміч Татар. Ті і по угоді з Казимиром впадають в руські землі, однак не, щоби допомогти прогнаним до відзискання їх маєтків, але граблять, палять, мордують, беруть в полон бояр і селян і в той спосіб допомагають Польщі до поневолення Руси.

Станислав Жулкевський р. 1618. в листі до Гембіцького пише: „za mojej pamięci orda wielką jako teraz byli Tatarowie po trzydziesty raz w koronie: bywały wojska, bywali hetmanie, któż ich kiedy gromił?*) Великою ордою впадали Татари на Русь пересічно що два роки, бували однак літа, в котрих число малих татарських загонів доходило сімдесяти. Королі польські рік-річно платять Татарам „upomink-и“. Татари безнастанно пустошать руські землі і забирають в полон населене, а коронні війська збирають ся проти Татар тоді звичайно, коли ті вже втекли з добичею. — Се двозначне поступоване Польщі дало почин до з'організованя самооборони в лицарським козацтві. — В. Лозінський в цитованім творі в томі I. стор. 162 так виражаєсь про татарські напади: „niepodobna prawie zrozumieć, że warstwy rządzące nie miały tyle wstydu, aby nie zdobyć się, jak to przecież uczyniła sąsiednia Rosya, na zdeptanie zbójckiego wroga w samym jego gnieździe“. Правда, що стида не мали, але дуже добре розуміли, длячого того розбишацького ворога не здоптали.

Татари рік-річно грабили, палили села та міста, мордували та забирали в полон множество народу і Русь що року майже десяткована не була в силі боронитись на два фронти. Без того „zbójesk-ого“ ворога не була би Польща ніколи в силі поневолити руський нарід.

Незбитий доказ того маємо у війнах Польщі з повстанем руського народу за Хмельницького.

Коли вже Польща зруйнувала руських бояр і міщан та добирала ся до остаточного поневолення руського селянства, руський нарід здвигнув ся під проводом Хмельницького. Борба тривала літами. Кілька разів поконано Поляків мимо того, що в їх службі стояли численні наємні війська. Коли Поляки найшли ся в скрутнім положеню, за кождий раз предкладали угоду,

*) Pisma Żółkiewskiego стор. 300.

а Хмельницький в найліпшій вірі її приймав. Вкінці в битві під Берестечком удалося Полякам поконати Русинів через зраду Татар і тоді вимордували Поляки в пень усіх, кого лише допали. — Коли Хмельницький побачив, що не може боронитися супроти ворогів з двох сторін, прилучив Україну до московського царства. Таким то „przedmurzem“ християнства була Польща!

Галицьке королівство, доки не попало під зверхність Польщі, було заслоною для християнства і решти Європи від нападів татарських. — Карамзин в 4-ім томі ст. 113. так висказуєся: „Християнські Держави въ теченіе цѣлого вѣка (до смерти кор. Данила) считали княжество Галицкое вѣрнымъ для себе оплотомъ съ опасной стороны Маголовъ“. — Нарушевич навіть признає ту заслугу, пишучи в томі 5. стор. 51. о смерті остатніх руських галицьких князів: „Póki oni żyli, zasłoną państw swych niedopuszczali Tatarów przedzierać się do Polski“ (Zubrzycki: Rys. Historyi narodu ruskiego стр. 37).

Широке і самовільне житє польської шляхти сподобалося і части здеправованого руського дворянства і воно радо пристало до грабежників. Значна і ліпша часть нашого дворянства ще через віки осталась вірною свому народови, та її в державі безмежної самоволі, яку представляла Польща, будьто вимордувано, будьто зрівнано з селянством і повернено в підданих. Руські роди, які удержались ще при своїх маєтностях до 17-го віку, затрівжені безнастанним вивлащуванєм в користь королівщин та польської шляхти, для ратованя своїх маєтків вирікаються і ті останні свого народа та пристають до польської шляхти. Забезпечились в той спосіб бодай супроти самоволі королів. В першій половині 17-го віку польщаться останні ще руські князівські роди; Чарторийських, Сангушків, Вишневецьких, Ружинських, Воронецьких, Четвертинських, Пузинів, Любецьких, а за їх приміром пішло багато і низшої руської шляхти. Вже перед тим винеслись в московське князівство князі Сівера, Брянська, Воротинська, Більська, Можайська, а з ними невелике число бояр. Решту дрібної руської шляхти вивласнено остаточно після повстаня Хмельницького, будьто би за симпатизованє з козацьким рухом. Польська шляхта занявши руські землі, приймає східну ношу і домашню обстанову, яку застала на Русі. Убори, дивани, макати, оруже, столове накрите доходять у маєтніших вартости сто тисяч золотих польських, а навіть висше. Утримують на своїх дворах наємні війська немов удільні князі,

а польські королі старають ся вже о їх ласку. Про ті однак богатства виражаєсь Лозинський: „Do wielu spanoszonych ówczesnych możnaby zastosować słowa: Omnis dives aut iniquus aut iniqui heres“.

Не можна заперечити, що і на Русі були також Поляки, котрих би і днесь можна поставити за взір, але се були одиниці.

Богатства, на яких прихсла кров і піт українського народа, не принесли щастя. Враз з ними залягла і корінну Польщу анархія і крайна деморалізація. Може не до того степеня, що в руських землях, не велика однак мусїла бути ріжниця, коли Стефан Баторий обнявши правліне в універзалі до шляхти цілого королівства так відзиваєть ся: „Nierząd wszystkie obyczaje psuje, na których miejsce nastąpiły srogie zbrodnie, mężobójstwa, gwałty, łupieżstwa, mordy, z rusznic zabijania, wszetecznicstwo, krzywoprzysięstwo, zbytki, utraty i innych wiele szkaradnych występków*“.

Зі сьвітлої доби руського народу назбирались по церквах і монастирях величезні богатства так в шляхотних металах, як і ділах штуки, — тії найперше розграблено. Не пропущено рівнож князями руськими багато вивінованих єпископських фундацій, монастирів і парохій. Даровизни єпископств і монастирів василянських, записані руськими князями Володимиром Великим і Львом галицьким виносили в самій Галичині около 200 сїл і міст**), які розграблено в користь коронівщин, будьто

*) Zródła dziejowe, Stefan Batory pod Gdańskiem p. XIII.

**) Грамота даровизни з р. 1292. в перемиськім архіві затверджена королем Жигмонтом Августом в р. 1548. Князь Лев Галицький дарував самбірському єпископству слїдуючі добра: Бабина, Страшевичі, Созань, Смольниця, Стрілки, Тисовичі, Плоске, Лінина, Потік, Волошинова, Воля коблянська, Завадка, Лужок горішний. — З тих всїх місцевостей належать тепер Страшевичі до руського єпископства перемиського.

До перемиського єпископства руського належали (Archivum Premislense. Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i Hierarchii cerkiewnej w temże królestwie przez Dyonizego Zubrzyckiego, Lwów 1837. стор. 51. слїдуючі села: Валява, Малковичі, Тарнавці, Гнівновичі, Кальників, Монастир Грушевичі, Стобенце, Макунів, Виліоничі, Коростовичі, (Хоросниця), Деяничі, Буневичі, Бушковичі, Казанів, Плешовичі, Горохівці, Яксманичі, Корманичі, Клоковичі, Мостиска, Микулинці, Щегольчиці. З тих дібр належать лиш Валява і Виліоничі до руського єпископства перемиського. В р. 1535. затвердив король Жигмонт I. руському єпископству перемиському посїдане висше названих сїл, дарованих руським князем Львом на дотацию того

в користь приватної власності польської шляхти. Добра перегинські, дотацію князя Любарта для галицької митрополії наїздить і оружною силою займає в посідане Яблоновський, вдруге наїздить і займає ті добра на власність Конєцпольський; добра ті потім перейшли на родину Скарбків, а при митрополії удалось задержати по довгих заходах лиш часть лісів, які в тих часах не представляли вартости.

Над справою відобраня дібр перегинських галицькій митрополії задержусь трохи довше, щоби дати образець правних відносин на Руси під правлінням Польщі.

Князь Галицький, Федор Любарт*) надає як дотацію для катедральної церкви в Галичи добра перегинські. Володислав IV. віддає ті добра декретом з р. 1637. в посідане надворному підчашому Станиславови Яблоновському. З декретом, а що важнійше, з добре уоруженою ватагою удаєсь Яблоновський до Перегинска, щоби обняти маєтність в посідане. Завідує з рамени Балабанів Перегинском Суловський, який мимо оказаного йому королівського мандату не хоче віддати замку і сіл. Починаєсь облога замку. Залюга мимо огню армат і безнастанних штурмів боронить ся з завзятем, вичікуючи відсічи. Довідуєсь о облозі Юрій Балабан, ротмістр гузарської хоругви, приходить обложеним в поміч і проганяє Яблоновського. Зміцнивши окопи і залюгу замку, певний, що по сій науці Яблоновський не нападе більше на Перегинско, відїздить. Однак завів ся. Ледви Балабан відїхав наступає Яблоновський з силою 400 добре уоружених зваричів і опришків та з арматами на Перегинско і здобуває замок.

епископства. Той привілей Жигмонта I. є захований в оригіналі в перемиськім епархіяльнім архіві. — Дотація архимандрита Василянського виносила після Cellarius-a сто сіл. (Cellarius Descriptio novissima regni Poloniae Amsterodami 1659. pag. 375). Декретом з 20. жовтня 1533. відобрав Жигмонт I. добра Чессин і Скурдеїв руському епископству і віддав латинському. (Metz. Kor. 48. str. 14). Між іншими забрано також цілу дотацію руського епископства сянницького.

Епископство в Опатові фундоване для Русинів привіслянських, вивіноване містом і 16 селами перенесено на епископа Любуского. — Naruszewicz том 4. с. 184, 383 і 388.

*) В справі вивінованя галицької митрополії князем Львом єсть один документ виданий в р. 1301.; котрі однак маєтности до тої дотації належали, невідомо. — З заложенем арцибіскупства латинського в Галичи в р. 1375. епархія руська через 64 роки не була обсаджена і ті добра повернено на інші ціли.

Залогу вимордував, движимости, які були в замку, вартости 60.000 зл. поль., ограбив, а тіла побитих казав викинути на пасовиско за замком і стеречи так довго, доки пси і дикі звірі та птахи не порозтягали трупів.

На внесений спротив проти надання Перегинска визначив король осібну комісію для розслідження справи. По представленю привілеїв короля Казимира, Жигмонта I., Жигмонта Августа затверджуючих дотацию Перегинска для галицької митрополії узнала себе комісія некомпетентною до видання осуду. На відклик до короля видає він вирок, присуджуючий Перегинско Яблоновському, а декретом з р. 1661. зборонено митрополії під гривною 5000 зл. п. підносити якінебудь претенсії до Перегинска. Соєм в Любліні признає митрополії декретом з р. 1693. цілі добра перегинські і віддає їх в цілости в посіданє митрополиті Шумлянському. В кілька літ пізнійше наїздить оружем добра перегинські знова Конєцпольський і по довголітнім процесі удержалась митрополія тільки при перегинських лісах, а села Купно, Рипне, Дуба, Лесівка, Дубшара, Вільхівка і місточко Рожнітів остали власностию Скарбків в спадщині по Конєцпольських*).

Від єпископства в Луцку силою відобрав Константин Острожський, воевода київський сім сіл, а то: Мізоч великий, Мізоч малий, Будераз, Пивче, Точивичі, Борщівка і Бушу**).

В експіацію за ограбленє церковних дібр віддано деякі з тих маєтностей в дотацию латинським єпископствам і костелам, а часть з розхвачених маєтностей належачих до Василянських монастирів повернено на випосаженє єзуїтських колегій. Деякі з тих колегій вивіновано справді по княжому, але чужим добром.

Так на вивінованє одної колегії Єзуїтів в Полоцку ограблено з дотаций 7 монастирів Василянських і 9 церквей***). — В ті дотации, як показують самі Єзуїти, входило 72 сіл і 432. домів в самім Полоцку****). О сі добра видав митрополит Фльоріян Гребинєцький Єзуїтам процес перед римською куриєю, який

*) Акти гор. галицькі том 131. і 132. і Volumina legum IV. p. 691.

***) Бродович: Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej. Часть II. стор. 84.

****) „Król Stefan roku 1580.... wszystkie dobra i majątności cerkwiom i monasterom ruskim w Połocku i około niego znajdującym się służące na fundacyę tego collegium i kościoła Jezuckiego w Połocku oddał“. Ign. Stebelski Tom. II. w Wilnie 1782. стор. 157.

*****) Jezuci w Polsce том IV. Часть I. стор. 188. — Простір тих земель подають Єзуїти в маєтностях з тамтої сторони Двини, на 142. 440. моргів,

гягнув ся 35 літ, однак без успіху. Єзуїти виражають ся о митрополиті, що був ревним унітом, але упертим фанатиком.

Не щаджено рівнож добродійних фондаций. Руський шпиталь в Острозі перероблено на конвікт і враз з фундацією того шпитала, Суразькими добрами, віддано на власність Єзуїтам.

Повідбирано рівнож дуже велике число руських церков і віддано їх в користь латинників.

На разі по завойованню Галицького князівства відбирано руські церкви лиш в укріплених містах для ужитку стягнених до тих міст кольтоністів Німців і Поляків. Так в Галичи відобрано церкву в р. 1375., а катедральну церкву в Перемишли в р. 1412. і віддано її на власність уведеним до тих міст кольтоністам*). Пізнійше відбирано церкви по цілій Русі і віддавано латинникам не так для потреби, як для того, що польська шляхта преданностю для католицизму старалась покрити свою захланність. Се не приходить їй тяжко, бо церкви не представляли ужиткової вартости.

Де однак мож було зробити інтерес, там уступав уже і той взгляд.

По розхваченю монастирських дотаций остали будівлі повернула польська шляхта на стайні і коршми. З многих на се доказів наведу піднесеній на соймі протест Древіцького, котрий крім ствердження сього факту доводить ще і те, що в році 1620. людність коло Кракова була руською: „Głos Imc. Pana Laurentego Drewickiego, czesnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta króla odprawiony. „Pocznę od Krakowa. Oto już po większych miastach cerkwie popieczętowane, fundusze rozchwycone, w Monastyrach zamiast zakonników było zapierają, w Pinsku Monaster Leszczyński w karczmę obrócono... Mnichów do Unji nieprzychylnych topią...

а простір дібр, положених з сеї сторони Двини, подають на 6.000 моргів. Що ті добра обнимали лиш 6.000 моргів, се очевидна ошибка, коли за них плачено посесийного чиншу 57.400 зол. поль.; а плачено в тім часі від одного морга один золотий, а в спокійних часах до 4 золотих. Не подали Єзуїти також простору тих сіл, котрі продали, а іменно села: Череміжова, Оходня, Усьвей, Духоровичі, Язно, Бортники, Овдзєєвичі і Язык. Не виказують рівнож простору тих маєтностей, котрі віддали поодиноким шляхтичам в доживотне уживане.

*) Kazał (Jagiello) w Przemyślu wypędzić duchowieństwo ruskie z katedry, trupy i popioły umarłych powyrzucać, kościół na nowo poświęcić i wśród płaczu krzyku i przekleństw miejscowego ludu osadził duchowieństwo łacińskie. Moraczewski ks. 8, str. 80.

Днесь ще стоїть в Мінску при улици Немігській божниця, колишня церков Петра і Павла. Продала сю церков з кінцем 17-го віку польська рада міста жидам на божницю за 5000. зол. поль.

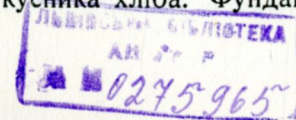
Розхваченем дотаций та зруйнованем монастирів Василянських нанесено Україні-Руси більшу шкоду, як ограбленем з земельної власности руських князів і бояр.

В тих часах на Русі як і в цілій Європі плекаго науку і штуку переважно по монастирях. Василяни крім численних шкіл по краю удержували також по головних містах висші наукові заведеня подібні до теперішних університетів, котрі з забранем средств поупадали. На взір тих Василянських висших наукових заведень завели на Русі Єзуїти свої колегії.

Мимо того однак Василянські недобитки ще в XVIII. віці стоять в науці висше від Єзуїтів. Наведу ту один уступ з житеписи польського поета Карпінського, який про свій побут в колегії Єзуїтів у Львові між іншими пише так: „Professor Teologii u Bazylianów Nesterski nazwiskiem odczytał trochę puchy Jezuitów, kiedy zaproszony od nich na dysputę teologiczną, do podobnego stanu zamilczenia ich przyprowadzić umiał, bo oni inszych Professorów Mniskich przyprowadzali. Ale skromny Bazylian w swoich krótkich zarzutach, razem potraçał sposób, jakby się Jezuita ratować mógł i nie był publicznie zawstydzonym, a razem i o ludzkim z ludzmi postępowaniu tym samym przestrzegł“.

В літ кільканайцять пізнійше був Карпінський в Пенянах у надворного ловчого Бельського і про стрічу з Нестерським так дальше пише: „Ani mi do myśli przyszło, żeby to był ten sam Nesterski, który za mojej Teologii we Lwowie nadewszystkich tam uczących Teologii sływał, Jezuitów tyle razy w dysputach przemógł, a przemoc swoją przez skromność zawsze utaić starał się. Kiedy wszedł do sali poznałem, że ten sam był, i dziwiłem się razem, że tak wielki w zakonie człowiek na tę nędzę przyszedł, że sam, iakiem się od Bielskiego dowiedział, czasem nawet rolę ubogą orał“ (Нестерський був тоді в сусіднім селі в Василянським монастирі ігуменом) „.....o dyspucie zaczętej odpowiedziawszy mu, skromnie jak dawno i xiędza Regenta Teologii i jego lektora i Bernardyna nadwornego i mnie również poprawił. Mnichy z gębami otwartymi dziwili si tylko“.

Найсposібніші люди покидали працю на поли науковим і пішли за плугом, однак не на те, щоб оказати монашу покору, але для здобути кусника хліба. Фундаційні записи, які були на

ріжних мастностях, платили лиш ті, чия була добра воля. З величезних фундацій в землі остались Василяннам в більших комплексах лиш ліси в неприступних глухих закутинах краю, на котрі не було чого лакомитись, бо там дерево не мало жадної вартости. В тім часі*) отже материяльне положене Василянських монастирів було гірше, чим днесь, а днесь средства їх не вистарчають на удержане відповідного числа новиків.

Держава польська завела Єзуїтів на Русь не зі зглядів на потреби населеня, а виключно для політичних цілей. В часі від р. 1720. до 1772. був стан Василянських монастирів сьвітлий. Докторів теології, які покінчили заграничні університети було 87**), крім тих, що покінчили академії в Польщі. На жаль Єзуїти вьажуть нерозлучно з католицизмом польонізоване руських родів для піддержаня польського трону, чим церкві нанесли величезні шкоди, а чи Польщі тим помогли — нехай се самі Поляки скажуть. Духовенство латинське (польське) докладає ще і днесь на Русі великих старань і не щадить средств, щоби між менше сьвідомими масами, наколи лиш приймуть римокатолицьку віру, вщипляти ідею польського націоналізму. Скріплять ся Поляки в Росії політично, тоді і на Україні подібно як днесь в Галичині піде клич „ratujmy miliony mazurów od zruszczenia“ (римокатоликів Русинів). Так загорнула Польща велику власність і культурний розвій на руських землях в свої руки.

Все те діялось почавши від походів Казимира на Русь, буцім то в імя високих ідей церкви Христа, тому над тим, як се случилось, якими средствами і на яким підкладі, спинив ся я

---

*) Найбільше вивіновано Василянських монастирів в віках: XI., XII., XV. і XVI. — В тій пізнійшій добі особливо причинили ся до вивінованя монастирів князі Гольшанські, Слуцькі, Мстиславські, Кобринські, Корибутівичі, Глинські, Путятичі, Пронські, — руські магнацькі родини Острожських, Вишневецьких, Тишкевичів, Сап'ігів, Воронецьких, Огинських, а з родів боярських: Дідушицькі, Чолганські, Деревлянські, Унятицькі, Сваричовські, Башинські, Гошовські, Татоміри, Балицькі. В західній Галичині усї ті дотації розграблено, а у східній частині краю лиш деякі остали в якійсь части вернені. Зворот польськими магнатами давних дотацій толковано так, що то вони вивіновали ті монастирі. Так уважають монастир в Бучачи вивінованим будьто би Потоцькими, монастир Розгадівський (в Краснопуши) в Підгірцях вивінованим будьто би Іваном Собіским, — а в дійсности суть се лиш давні княжі фундації. Те саме стало ся з іншими монастирями.

**) Манускрипт Баронча, захований в монастири Василян у Львові.

трохи довше, а щоби не стрінув мене заміт тенденційности, наводив я нарочно польські жерела.

Господарка Поляків на Русі вийде у відповіднім освітленю, наколи протиставимо її поведеню поступоване татарського хана Узбека, котрий в році 1313. надав привілей, яким звільнив усі церковні добра від всяких данин і оплат, бо як виражаєсь „се власність Божа“^{*)}.

Спольщене руських міст.

В цілі пояснення економічних відносин по містах зачну від того, як вони розвивали ся в давнині взагалі, а головно в Польщі.

Економічний розвій міст стоїть в причиновій звязи до нинішних їх відносин, а без сього нарису була би моя річ неповна і незрозуміла, чому їх відносини у нас тепер так укладають ся, що могло би довести до фальшивих заключень.

Знаємо, що почин до запотребованя гроша дала в старині вперше торговля країв положених над морем, з чого в дальших наслідках розвинула ся грошева господарка.

Розширили і усталили грошеву господарку в західній Європі данини, складані вірними римському престолови на покриті коштів воєн хрестових. — Хрестові війни причинили ся рівнож в великій мірі до розширення торгівлі в обміні продуктів Європи зі Сходом, як також не менше до розвою ремесла і штуки і до збогаченя стану, що тим займав ся. Хрестові походи припадають як раз в часі змагаючої ся азійської міграції до Європи, через що торговля держави України-Руси з далеким Сходом упадає, а в XIII. віці переймає її майже виключно західна Європа.

Февдальні пани, які брали участь в хрестових походах, потребовали в далеку дорогу готівки. Не вистарчають їм вже доходи в натураліях, які їм складав робучий нарід і вони мусять запозичати ся у купців та ремісників. Тим чином затягають з'обовязання супроти своїх підданих, через що творить ся чим раз то ширший вилом у відносинах підданих до панів. Міста зискують через те що раз більшу свободу, а вкінці цілковиту незалежність. З незалежністю цілий вислід праці міщанства стає його власністю. Через добробут і свободу міста стають осідком науки і культури. Міста параліжують не лише шкідливий вплив

*) Карамзин, том 4. німецький переклад, стор. 161.

февдальних панів, а стають також жерелом багатства дотичних країв, та підносять культуру взагалі.

Цілковито відмінні відносини були в Польщі. Польська шляхта не бере участі в хрестових походах. Ціле запотребоване польських шляхоцьких домів покриває вона витворами власних підданих. Люксусові вимоги домашньої обстанови і уборів витворюють ся доперва по прилученю руських земель до польського королівства і їх спроваджувано з заграниці. Торговля обмежалась до вивозу дерева, збіжа і худоби. Господарка суспільна польського королівства оставала проте в первісних формах господарки природної. Польські королі старають ся піднести торговлю і промисл та надають деяким містам магдербурське право. Мимо сього міста не здужали висвободитись зпід гнету магнатів.

Шляхта навіть на території міст була винята зпід міської юрисдикції. Міщанам не вільно було поза містом набувати землі, вони не мали заступства в соймі і ніколи не дійшли до того, щоб могли виступати в Польщі як політичний чинник.

Одним з головних мотивів, для якого Казимир за всяку ціну намагав ся загорнути Галицьке князівство, було се, що надіяв ся звернути торговлю зі Сходом з руських міст в міста польські.

Тому безпосередно по влученю Галичини до Польщі впроваджує Казимир польських і німецьких осадників до руських міст і надає їм в 1358. р. магдербурське право на те, щоб тим лекше стягнути до галицьких міст чужинців і в той спосіб витворити собі союзників для удержання здобутого краю, та щоби звернути багатства пливучі з торгвлі в руські міста в Польщу, віддає міжнародну торговлю в руських землях в монополь краківським купцям*).

Надії його однак не здійснились. З завойованем а пізнійше з прилученем цілої Руси торговля зі Сходом упадає, а скільки ще утрималась, головним її осередком стає Ярослав. Зносини зі Сходом удержують ще Жиди і Вірмени, і се лиш о скільки розходить ся о викупно бранців з турецької чи татарської неволі. Вивіз збіжа, худоби і дерева з Польщі підносить ся по прилученю руських земель в десятеро. Торговля тими витворами іде однак, так як перед тим, на Захід. До того приходять ще нові

*) „Breslauer Urkundenbuch“ I. стор. 170. і 172. М. Грушевський, Історія України-Руси, том IV. стр. 61.

витвори збуту, а іменно виварена сіль і потаж. Щоб витворити потаж, змарнувала шляхта необчислимі богатства, які застала в лісах на Русі. З тих величезних доходів шляхти не мали міста ніякої користи. Гроші із продажі сирих витворів закопує шляхта в землю або в пивниці, будь марнотравить на богату домашню обстанову і убори та напитки, котрі привозить з заграниці. Ще більше, як на се, іде гроша на наєм уоружених ватаг для шляхотських дворів. Ватаги ті вербують за границею, переважно на Угорщині.

Виймковими постановами супроти руського міщанства зруйновано його материяльно і витиснено з міст, а тим самим вбито промисл і торгівлю, яку застала Польща в руських містах. Польські магнати заводять в своїх маєтностях безправно мита, цла та найріжнороднійші торгові оплати, хоч се під гривнами було заборонене. Так приміром на просторони від Турки до Яворова, з Дрогобича до Ярослава треба було оплатитись 147 шляхоцьким митницям*). Ті всякі безправні оплати „більше спиняли торгівлю, чим напасти німецьких равбрітерів“. В Німеччині проти них боронились, як проти безправства, а в Польщі напасти магнатів ставали правом.

Про дороги в Польщі ніхто не дбав, а як були дороги, то без мостів, а коли виймково був міст, то карколомний. Слава польських доріг удержалась до наших часів. Польська шляхта наїздить міста і рабує безкарно з більшим успіхом, чим Татари, бо обізнана з місцевими відносинами знала вибрати найвідповіднійшу хвилю до нападу. Наємні шляхоцькі ватаги дають собі волю в здобутих містах не гірше татарської дичі. Крім шляхти рабує міста свавільне жолдацтво вільних хоругов коронного війська, та міри доповнюють ще війскові стації.

Навіть міста з привілеями магдербурського права були, о скільки їх не хоронили кріпости, супроти тих насильств безборонні.

Потреби шляхти, які вона покривала в своїх містах, були незначні. Вона давала мало заробляти, колиж знова міщанство піднеслось материяльно в яким місті, тоді зараз його обробовано. Селянство в Польщі не могло мати ніяких потреб, які закуповувалоб в місті, бо все, що посідало, було власностию пана, а найпримітивнійші свої потреби покривало домашніми виробами.

*) „Prawem i Lewem“ том I. стр. 174.

З кінцем XV. віку входить до польських міст ще один розкладовий чинник, Жиди. Польська шляхта в ціли піднесена своїх доходів впроваджує їх до міст і винаймає їм всі побори. Жиди під покровом своїх опікунів визискують міщанство до краю, так що у вісімнадцятім віці зруйноване міщанство опинилося вже на передмістю.

Вкінці не менше важною перепоною торгівлі в Польщі було те, що в цілім краю не було найменшої безпеки житя і майна, як се представлено висше.

По злуці Руси з Польщею опинилися в повисше зображених відносинах і руські міста і тим самим лишаєсь вже на них п'ятно польських міст.

Викажу тепер, якими средствами зруйновано руське міщанство, зглядно спольщено руські міста.

Зверхні чинники державної управи в Польщі не перебирають в средствах і переводять спольщене міст прямо в варваський спосіб.

Поперед усього спроваджують до руських міст німецьких і польських кольтоністів і в їх руки віддають управу міст. Руське міщанство виключено з міських рад, як і взагалі виключено його від користування горожанськими правами, а до того наложено на нього виїмкові податки і данини*). Міські ради забороняють руським міщанам належати до ремісничих корпорацій і вести рукодільні, забороняють їм рівнож в місті торгувати, будувати і набувати дома, а мешкати могли вони лиш в призначеній для них дільниці. Не дозволяють навіть міщанам Русинам посилати дітий до міських шкіл**).

*) Jeszcze w roku 1595. rozpoczęli Rusini lwowscy z radą miasta proces w sądach narodowych królewskich o uciski. Odkładał go król od roku do roku bez rozsządzenia i to odraczanie trwało sto kilkanaście lat, niżeli wyrok zapadł, z największym wysileniem ludu ruskiego, który był zmuszonym corocznie dla poparcia sprawy ablegatów swych za dworem królewskim z wielkim kosztem wysyłać. W tym roku (1599) wniósł za nimi Konstanty X. Ostrogski wstawienie się do króla, lecz na próżno. W następującym roku wyprawili dwóch starszych do Warszawy z dostatecznym funduszem, aleć ci wkrótce napisali, że mało pieniędzy, ponieważ sam instygator koronny sto dukatów żąda, posłano im naprzód 666 złotych, potem pożyczono 1510 zlot., wszelakoż to wszystko było na próżno i deputacya z niezem powróciła. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa str. 227.

**) Supplementa ad histor. Russiae monumenta стр. 457. i Monumenta confraternitatis Staupigiae I. стр. 5.

Ради міські забороняли Русинам рівнож торгувати на ярмарках*). Се діялось так у Львові як і в інших містах**). Руські приватні школи були переслідвані***).

Через зруйноване, а вкінці виперте з міст руського міщанства упала разом торговля, промисл, штука, просьвіта, та обнизив ся степенъ загальної культури, яку в Польщу внесли руські міста.

На місце того, що знищили, нічого не сотворили, через що польські міста остають в розвитку сотки літ позаду міст західної Європи. Той застій, триваючий кілька століть в розвитку наших міст єсть причиною, чому промисл у нас не може розвинутиись. Се рівнож пояснює нам, чому руські міста, котрі за володіння князів так що до торгівлі і промислу як і краси стояли як не не висше, то певно на рівні з містами західної Європи, по прилученю до Польщі стають брудними жидівськими норами. Для доповнення висше сказаного подаю короткий огляд культурного розвою України-Руси з часів перед злукою з Польщею.

У народу, котрий згодом увійшов в склад Польщі, себто на Руси, культура в X., XI., XII. віці дорівнює культурі найвисше стоячих тоді народів Європи. За панованя Ярослава 1018. р. були вже на Руси заведені публичні школи; в році 1097. візитує публичні школи в Галичині монах Василий****), а польський хроніст Стрийковський подає, що Русини о 209 літ скорше уживали письма чим Поляки. З економічним піднесенем руського краю розвинулись люксусові вироби до того степеня, що із тодішних взорів може користати ще сучасний промисл. О культурнім розвою Руси свідчить рівнож і те, що пануючі князі того часу посвоячені були з пануючими домами царгородськими, француськими, німецькими, угорськими, скандинавськими, чеськими, ба навіть Польща завдячує політичну еволюцію лиш посвояченю з князем руським Ярославом, котрий допоміг Казимирови Відновителеви відбудувати Польщу. Столиця Руси, місто Київ під зглядом богатства, торгівлі, промислу і краси займало перше

*) „Gdy Rusini podczas jarmarku 1575. r. towary swe publicznie sprzedawać chcieli, kazali burmistrze kramy ich porozwalać, a kupca Dymitra Krasowskiego uwięzić i grzywnami obłożyć“. Zubrzycki. Kronika miasta Lwowa str. 198.

***) Wiadomość historyczna i statystyczna. Fr. Siarczyńskiego, str. 97.

****) Uczniowie szkoły łacińskiej napadli w r. 1694. we Lwowie na szkołę ruską, zbili ubogich studentów, książki im zabrali i podarli. — Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, str. 448.

*****) Karamzin III. Anmerkung 184.

місце між усіма словянськими містами. Лелевель пише про Київ з XII. віку так: „Któryż gród słowiański mógł się pod czas z Kijowem równać? Gród przepyszny zdawna już liczył 400 wież cerkiewnych, wielkość jego, bogactwa sławione po świecie, pisarze Zachodu powtarzali, że Polska tyle była znana, ile przez nią droga do Kijowa przechodziła*).

Український писатель з XI. віку Іляріон про Київську державу так виражаєсь: „Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣ земли владычествоваша (руські князі), но въ Руской, яже вѣдома и слышима есть всѣми концы**). В тім часі Поляки були ще дикунами***).

Через грабежні напади Монголів, Поляків, Угрів, Литовців спинюєсь дальший культурний розвій, а по злученю руських земель з Польщею майже завмирає під нечуваним гнетом жите на Руси.

Закріпощене руських селян.

Ще тяжше чим руське дворянство і міщанство придавила Польща наших селян. Первісно підлягали на Руси так міста як і села тим самим правам. Наше селянство було свобідне з виїмкою тих, котрі затягнули з'обовязаня запозичаючи ся у дворян, як також і тих, котрі попали з війни в полон. Русь не знала ріжниць прав земських а міських; городи, слободи, села, хотяй виказують в устрою деякі неоднотайности, належали до одного права. Як уложились відносини селян по унії з Польщею, се характеризує висказ хроніста, котрий пише****): „упривіліювана меншість не вдоволенна, що захопила у більшости всю земельну власність (stad rany i łany), присвоює собі ще увесь пильностию, працьовитостию і ошадностию придбаний заробок, а вкінци загарбує собі право жита і смерти та відбирає населеню особисту свободу“.

*) Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi. str. 74.

**) Памятник стр. 70. История Грушевського Том III. стр. 469.

***) „Postanowił król (Bolesław) mieszkać w Kijowie... zażył rozkoszy, które mu ludność handlowego z Grekami miasta, jego dostatki, miękość ubezpieczonego zbytkami i przepychem ludu, a mianowicie nad wszystkie zmysłów przyłudy do serc uwikłania uroda pięknych Rusinek podawała. — Polubił długiem żelaza dźwiganiem zdziczały Sarmata, jako drugi Anibal w Kapui, kijowskie pojęty, skosztował: zepsuł się i znikczemiał“. Naruszewicz, t. II. str. 265., edycyi Mostowskiego, наведено Dyonizy Zubrzycki, Rys do historii narodu Ruskiego стор. 36.

****) Lelewel, 489 - 491.

Після прийняття статута Жигмонтом I. р. 1543. остав хлоп в Польщі винятій зпід права; навіть королеви не вільно було втручатись в те, як собі пани з хлопом поступають. Відданий на ласку і неласку пана не мав він від панського суду відклику. Нічим необмежена панська воля була для хлопа правом. Був він приватною власністю пана і вільно було панови зробити з хлопом, що йому подобалось, як з худобиною.

Хлоп не має права власности, всьо, чого уживав, було власністю пана. Хата, ріля, худібка, жінка, діти хлопські, домашна обстановка — все те власність пана. Зародила нива, то зародила панови, а не хлопови.

Хоча проте вислід праці був для хлопа обоятний, то однак мусів працювати над сили з утратою здоровля, бо инакше чекали його не то буки, але найбільші муки. На те лиш звертано увагу, аби хлоп не згинув, а хоч і загинув, не велика була панови втрата. Замучив пан хлопа невинно, то платив кару 30 гривен, то є третю часть того, що днесь треба за бика заплатити. Хлоп однак все був винуватий, хиба забив його инший пан — не той, котрого він був власністю.

На переднівку жив хлоп лободою, кропивою, жолудию, пух і гинув з голоду. Була вправді шкода, але все менша, чим би коштувало вигодоване на переднівку.

Одно лиш було дозволене хлопови: пити горівку за те, що собі від губи відняв. Пилиж хлопи і то дуже пили, запоморочували собі розум, щоб забути про свою долю, а Жид за горівку тягнув послідну рубашку — навіть зпід конаючого.

Видумав який пан новий спосіб, як би можна з хлопа витиснути ще дохід, покvapно усі його наслідували. Nie przestawała łakoma chciwość lud ruski uciskać*).

Все таки лекше було хлопови в тих добрах, де газдував сам дідич, чим в тих, де був посесор. Таких однак дїбр, де дідич сам газдував, було дуже мало, звичайно маєтки винаймано в посесию. Час посесії трївав три, найдовше чотири роки, тоді такий посесор витискав з хлопа послідну каплю поту. Згинув хлоп, се посесорови було байдуже, бо він на тім не тратив, лиш дідич.

З кінцем шіснацятого віку не лиш коршми були в жидівських руках, але вже і значну часть великої посїлости тримали Жиди в посесії, а і сьогодні становисло Жидів є упривіліюване

*) Bandtkie, том II. стор. 295.

супроти Русинів, а передусім сих, що помагають Полякам нищити Русинів. Можна собі уявити, яка була доля хлопа, над котрим Жид мав право життя і смерті. Винаймом маєтку Жидови переливав пан свої права, які мав над хлопом, на Жида.

Вершком нещастя було для хлопа, наколи його пан посварив ся з другим паном, а було се межі шляхтою на дневнім порядку. Оружною ватагою двірських наїздить тоді один маєтності другого, без згляду на те, чи мешкав в якій маєтності сам дідич, чи його посесор. Рабують все, що попадуть так на фільварку як і в селі, худобу, збіже, домашню обстанову, а доми руйнують. Селян катують, калічать, мордують, а пси розтягають по поли хлопські трупи. В той спосіб стараєсь зробити один пан другому як найбільше шкоди.

По нинішний день утримуєсь між нашим народом приповідка: „Пан з паном ся сварить, а на хлопі шкіра тріщить“.

Наїздови татарському рівналось, наколи станула в селі війскова стация. Був се кватирунок війска, а селяни були обовязані так для людей, як і для коний давати ціле удержане. „Не досить, що все в домі міщухови і бідному хлопови жовнір вибере, що і скобля не лишить ся, але ще і нужденного чоловіка збиткує, в курок йому до рушницї пальці вкручує, босими ногами на вугле всаджає, вужевками так голову закручує, що аж йому очи на верх вилазять*).

Італіянець Rasichelli назвав дуже влучно Польщу „пеклом хлопів***).

Війскові стациї тяжать на королівщинах, церковних добрах та містах, лиш в дуже рідких случаях стає війскова стация в шляхоцьких маєтках.

Як би не війскові стациї, то селянам в королівщинах було би так під зглядом повинностей підданчих як і через те, що від засуду пана мали відклик до короля, трохи лекше як в добрах шляхоцьких, але не дуже. Історик польський Лозїнський, застановляючись над галицькими актами про селянські відносини з часів Жигмонта III. так кличе: Невичерпаною, гідною мученицької пальми була терпеливість народу***). Се відносить

*) Starowoski, Reformacya p. 112. наведено в Prawem i Lewem, том I. стр. 209.

**) Наведено в Prawem i Lewem том I. стор. 353.

***) Prawem i Lewem op. стр. I. с. 399. Історія України-Руси проф. Грушевського т. V. стор. 199.

ся лиш до хлопів в королівщинах, бо про шляхоцьких хлопів по 1543. р. в актах публичних вже нігде не згадуєсь, що найвище в господарських реєстрах як про живий інвентар.

Той сам однак історик Лозінський в тім самім творі називає гетьмана Хмельницького за те, що станув в обороні мученого хлопа, „лотром“*), а що враз з ним пішли селяни, називає повстанє те „рухом соціялістично-розбійничим“**).

По мисли Лозінського не той є лотром і розбійником, що мордує, грабить, неволить, але той, що проти того боронить ся.

Подібно перевернені погляди стрічаємо у значній части нинішньої польської інтелігенції. Шляхта і міщанство польське через многі покоління брутално і самовільно гноблять і визискують другі народности, а шляхта ще і власне селянство, а через многі столїтя затрачуєть ся вкінци у них сьвідомість гидоти їх поступованя, а витворилась в місце того в високім степени дразливість на власні кривди. У значній части нинішньої польської інтелігенції, потомків колишньої шляхти і польського міщанства наступив заник чи свого рода умове збочене, бо не суть в можности здобути ся на безсторонний осуд справи, в котру входить інтерес польської національности.

У деяких потомків шляхти проявляєсь сей заник і проти власних селян. За сей психопатичний стан годї сучасних винувати, але питаюсь, можуть такі люди в конституційній державі займати становиско судїїв, чи взагалї публичних урядників? Як довго польська суспільність не здобуде ся на обективний осуд свого поступованя супроти Русинів, мирне пожитє обох народів не є можливе.

Самоволя шляхти і польського міщанства через знушанє, грабленє і понижуванє руського народа була причиною довголітних, кровавих козацьких воєн із Польщею і дала привід до витвореня на Русі ордену лицарів Січових, котрі вирікають ся родинного житя і земських достатків, та жертвують жите за віру, волю і славу Русі-України. Польська господарка викликала рівнож повстанє гайдамацтва на Україні. Ті війни дали нагоду Полякам до безпощадного руйнованя Русі-України; однак се не вийшло на здоровле самїй Польщі. Поглощенє два рази більшої нації розсадило остаточно саму Польщу, а величезні

*) Prawem i Lewem том I. стор. 407.

***) ibidem стор. 399. і 404.

користи без труду зібрала лиш Росія. В наслідок тих воєн прилучаєсь Україна до Росії, через що Росія так змогла ся, що в сто літ по тім починає ся вже експропріяція експропріяторів.

Доля руського духовенства під польським панованем.

Не много красшою як доля селян була доля руського духовенства під Польщею, як свідчить Uniwersał Jana Kazimierza króla polskiego — dan w obozie pod Krakowem dnia 28. sierpnia r. p. 1657.: „Częste i żałośne nas suppliki dochodzą od duchowienstwa religii greckiej Władcyctwa Przemyskiego, Sanockiego i Samborskiego, iż ich obywateli tak sami przez się, jako też przez sługi i urzędniki swoje do powinności, robocizn niewolniczych, fur, powozów, czynszów stanowi duchownemu nienależących, poniewalacie, Popów i swieszczenników do noszenia kluczy od piwnic spiężarni, spiechlerzów przymuszacie, i inne podlejsze posługi odprawować każecie, relacyi im do swego episkopatu zabraniecie, posluszeństwa im swoim Episkopom oddawać nie każecie, do Jurysdykcyi ich swojej pociągacie, do turmy i więzienia ich sadzacie, przez co się opuszczenie administracyi Sakramentów z wielkim uszczerbkiem zbawienia dusz chrześcijańskich dziać musi, którym opresyom chcemy zabieżyć, abyście takowych i tym podobnych krzywд i bezprawіów przerzeczonemu dochowienstwu czynić przestali“.

На скарги епископа львівського, галицького, Камінця подільського і архимандрита унівського видав той король в Варшаві 17. червня 1659. року дипльом рівнозвучний з повисше наведеним.

В цілі цілковитого з'убожіння світського руського духовенства видано за Жигмонта III. конституцію в р. 1607., котра на перший погляд, здавало бись, стремить до піднесеня хвали Божої. Силою сеї конституції дозволено коляторам ділити парохії, тож творено тільки парохій, кілька було присілків. В кождім присілку побудовано для нової парохії церковцю, але таку, що сохрани Боже. В такій церковці могло поміститись ледви кілька або кільканайцять людей. За те парохіяльні ґрунти влучувано до двірських ланів, а попови виділювано ґрунту стільки, скільки кождому хлопови.

При поділі парохій залежало шляхті найбільше на підненю доходу з аренди коршем, тому при кождій церковці будо-

вано коршму, а арендарам коршем віддано заразом неначе поліційний надзір над місцевими парохами*).

На безпідставні доноси, переважно жидівські**) увязнено велике число сьвящеників на Волині і Поділю в р. 1789., одні з них в наслідок мук гинуть по вязницях, других стято, хотяй пізнійше довідно оказалось, що всі були невинні.

Про відданє поліційного дозору над руським духовенством Жидам свідчить рівнож і слідуочий факт :

В старостві долинськїм жид Шая вкидає до вязниці пароха Надїєва іменем Ілїяша. Як звивають пароха до хорого, позваляють йому іти, але з кайданами на ногах***).

Оподатковано навіть хрестини і шлюби, а шляхта польська винаймаючи свої добра Жидам, винаймала їх враз з поборами від хрестин і шлюбів****).

В році 1764. видано конституцію convocationis о „поповичах“, яка постановляє, що сини руських сьвящеників, котрі би до міських цехів не належали (як знаємо з попередного, Русинів до міських цехів не принимали), суть обовязані до чинностей підданчих своїм коляторам на рівні з селянами. Сею конституцією віддано правно руське духовенство, від давна уніятське, польській шляхті в підданство на рівні з селянами.

* * *

Зберім усе до тепер сказане разом, щоб дати відповідь на поставлене питанє: який хосен вийшов для руської великої земельної власности, який хосен для міст та селянства, та о скілько зискала культура на Руси взагалі з державної унії, заключеної на люблинськїм соїмі в р. 1569.? Все движиме майно, уся земельна власність так велика як і селянська перейшла цілковито в польські руки. Міщанство руське з міст витиснене і позбавлене враз з селянством навіть добродїйства елементарної науки, а що більше, цілий руський нарід став робучим інвентарем шляхти, та її необмеженою власністюю.

*) Бродович, Widok przemocy, Ч. I. стр. 63. і 84.

**) Бродович op. cit. Ч. I. стр. 84.

***) Акт. Гор. Галицькі, том 132. стор. 426–66, наведено в Prawem i Lewem том. I. стор. 366.

****) Памятники издан. времен. комис. Київ 1845. т. I. отділ 2. стор. 66. і 96.

Наколи говорить ся про такий хосен з державної унії руського народу, то виглядає се більше на глум, однак на жаль се щира правда.

Проф. М. Грушевський виражаєсь про захоплене Польщею зверхности над руським народом так: „Русь-Україна оплатила польську окупацію повним обрабованєм і пониженєм українсько-руського народу.... Русь і староруська культура від того фатального перелому не виграли нічого, а стратили — безконечно... на шкоду не лише свого народу, — на шкоду цивілізації взагалі“*).

Часть. II.

Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австрії.

Руське дворянство і міщанство знищене, монастирі зруйновані, а руське духовенство споневіряне і зведене в двірську службу**).

Наколи надто руській нації заборонено було під панованєм Польщі набувати доми в містах, заборонено було займатись торгівлею, ремеслом, рівнож заборонена була наука в школах, а цілий вислід праці народу ішов в користь його гнобителів, тоді мусів наступити у руського народу занепад економічний і культурний. Наколи через шість століть верховодячі сфери суспільности польської і то при помочі державних чинників працюють виключно в напрямі деструктивнім, а вкінци для остаточного з'убожіння руської нації прибрали собі ще до помочі Жидів, то нічо дивного, що з високо-культурного руського народа остались, як Поляки люблять глузувати, лиш „хлоп і поп“.

Глум сей однак паде як раз на них самих. Вказують нам самі, який був вислід тої культури, яку Польща внесла на Русь, а чим Поляки не соромлять ся заєдно перед Европою чванитись.

*) История України-Руси, Том III. стор. 503.

**) Głos J.Mc. Pana Laurentego Drewickiego Cześnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta III. króla odprawiony: „Kto jest greckiego wyznania, ten w mieście żyć, kupiectwa lub propinowania prowadzić i do rzemieśnicznych cechów przyjętym być żadną miarą nie może..., tak, że Rusini przymuszeni się być widzą, tą bramą, ciała zmarłe prowadzić, którą tylko smrody i śmiecia wywożone bywają, a nawet w dostaniu wody cierpią uciemieżenie.

З прилученем Галичини до Австрії не устає ще визиск і гноблене руського народу, прибирає однак значно лагідніші форми.

Майно і жите обезпечені, устають стації польських війск, шляхтич не є вже більше паном житя і смерти хлопа, б'ють ще селян, але мордувати уже не можуть. Хлоп відроблює панщину, має однак вже право власности не лиш движимого майна, але і землі.

За часів польського королівства цінилась земля лишень о стілько, о скілько на ній було рук до праці. По прилученю Галичини до Австрії приходить оброблювана, родюча земля уже до вартости. Тепер змагає польська шляхта присвоїти собі урожайну землю, яку посідали селяни в наділі. Етапи сього дальшого заграблення руської землі представляю лиш коротко, бо вони ще в живій памяти. Таке заграбуване в тодішних суспільних обставинах не представляло великих трудностей. Пани мали право карати селян тілесно. Хлоп був в силі дуже много видержати, наколи однак день в день обкладано його буками на опухле уже з побоїв тіло, то не вистарчала ні витревалість, ні привязане до землі; селянин кидав ґрунт і хату та утікав у світ, щоб бодай ратувати жите. Перед кількома літами найшов я ще на одній пустці принотоване як тягар „25 буків“. Пустками називають у нас ґрунти, котрі за панщини селяни покинули. Такі пустки обнимав в посідане двір. В поодиноких маєтках найшов я таких пусток до 620 моргів. Се булаб друга етапа в повстанню польських земель на Руси. Третою етапою було унормоване сервітутів по знесеню панщини, при котрім ліси і пасовиска перейшли на власність більшої посілости, по мимому що Галичина в цілій Австрії заплатила найвисшу індемнізацію. До дальшого розширення польської власности на Руси дав нагоду голодний рік 1863. При тій нагоді викупували польські пани у селян землю, будьто прямо, будьто з другої руки через Жидів. І так в сусідстві мого рідного села викупив дідичшляхтич 300 моргів в однім комплексі за ціну по 2 кірці картофлі і 1 корець ячменю за морг. В послідне визискали двори закладане книг ґрунтових, та в многих селах і місточках поінтабульовано як двірську власність пустошаки і публичні площі. В тім случаю використала більша посілість вороже успособлене урядників-Поляків до руського населеня. Через все те много рустикальних земель стало власностию дворів, а в деяких маєтках рустикальні ґрунти перевишають обшар ґрунтів доміні-

кальних. В цілій Австрії виносить власність селянства 71% цілого простору, а у східній Галичині з населенем виключно рільничим власність земельна селян не доходить навіть до 40% цілого простору. Ріжниця ся походить переважно з панщиняних часів, регуляції сервітутів, голодних літ та з використання несьвідомости нашого селянина при регуляції сервітутів та при закладанню ґрунтових книг.

Наш економічний стан по наданню конституції.

Зміна на ліпше переводить ся дуже повільно, бо як все, так спольщилась і австрійська конституція в Галичині. Середновічні суспільні відносини удержались в Галичині ще до недавного часу. В рільництві господарка остає зацофана і примітивна. Ужиток зеліза в господарстві був до недавна ще для нашого селянина люксом; віз у нього некований, а цвяхів уживає доперва в останніх десятках літ. Наш селянин купував за гроші лиш сіль і то лиш там, де не було суровиці і в незначній кількості також зелізо. Усі свої потреби покривав селянин будьто власними виробами, будьто діставав на відробок. Двори платили службу і офіціалістів переважно в натураліях. Служба діставала хату, ординарию, опал в натурі, а крім того кусень ґрунту під сійбу; незначну лиш часть винагородження плачено в готівці. Денний робітник відробляв за дрова, пасовиско, опал і збіже, яке взяв на переднівку. Жнива відбувались переважно рівнож за сніп в натурі. Незначна лиш часть роботизни платилась готівкою. А як жеж марною була платня 10—12 крейцарів за днину! На ту плату в готівці деякі спритніші радили собі ще в той спосіб, що давали квіти, котрі арендар мав виплачувати. Господарка на двірських просторах за панщини не потрібувала зовсім готівки, бо працю мала даром. Та сама тенденція осталась і по знесеню панщини. Селянин з тою формою господарки через сотки літ зжив ся, а при своїм консерватизмі дотримав її до недавного ще часу. Гріш зисканий із продажі рільничих витворів заховували двори на оплату податків, на достроєне себе до вимог західної Європи, та на купно панської обстанови, вина, кави, чаю, цукру, сукон-шовків та інших люксових потреб, як також і на покритє видатків подорожі по Європі, бо се належало до доброго тону. Гріш із проданих рільничих витворів ішов отже весь назад поза границі краю. Платня урядників ішла рівнож тою дорогою, бо крім сирих рільничих витворів все проче можна було купити лиш поза гра-

ницями краю. Подібно і селянство мусіло покрити передусім податки та видатки на купно заліза та соли узисканою готівкою, бо навіть і світла уживали найпримітивнішого (до недавнього часу світили скипками). З податків оплачуваних так дворами як і селянами лишаєсь у Відні рік-річно кільканайцять мільйонів надвижка в користь інших коронних країв. Так вивозить ся з Галичини постійно сирі витвори і гріш, а з'убожіне населення змагаєть ся.

Нараз в сімдесятих роках тамтого століття змінюють ся економічні відносини краю в самих основах. Як я повисше представив, край наш оставав до того часу в господарці примітивно натуральній, а господарка грошева стала доперва втискати ся. Без переходу в господарку грошеву входимо відразу в господарку капіталістичну, а нині ми вже в передпоследній її фазі, де держава, до якої належимо, переходить рішучо в стадію держави промислово-експорткової на руїнах рільництва. І так в хлопячих моїх літах оглядав я в цілій повні господарку натуральну; в молодечих моїх літах захоплює нас без еволюції господарки грошевої — господарка капіталістична, а ледви минуло мені літ 50, стоїмо перед грозою загибелі працюючих в рільництві. Ми дійшли в Австрії до крізісу в хоробі народів в капіталізмі.

На глум причинилась до сього головно парламентарна репрезентация рільничого краю Галичини. В курияльнім парламенті репрезентували Галичину делегати польської національності і то виключно представителі більшої посілости з її заушниками.

Австрійське правительство свідоме сього, що польську репрезентацию Галичини можна зискати для всякої справи, яка би вона не була, хоч би з очевидною шкодою для Галичини. Не дасть ся заперечити, що польська репрезентация у Відні єсть з усіх партій найбільше перенята австрійським патріотизмом і тим патріотизмом величають ся Поляки за границею, не згадуючи однак про ціну того патріотизму. За австрійський патріотизм Поляків мусить правительство бути сліпим і глухим на безправства доконувані Поляками на Русинах. Не згадують Поляки, що за той патріотизм спольонїзували, будь витиснули за море понад 2,500.000 руського населення Галичини. — Не згадують про економічну руїну Галичини. Руйнують і себе, щоби лиш нас зруйнувати.

Той напрям політики відбив ся вперше на самих Поляках. Галицька велика посілість нині близька руїни. „Das ist der Fluch der bösen Tat“.

Помимо величезних сум з індемнізації, викупна пропінанції і премій горальняних в користь великої посілости її гіпотечне обдовжене рівнаєть ся, з дуже малою ріжницею, обдовженю більшої посілости всіх прочих коронних країв Австрії разом*), а дальше неunikнена консеквенция: — парцеляция земель великої посілости. Та в більшій ще мірі наслідки тої політики відбились на селянстві. За те воно рік-річно голодує; десятки тисяч емігрує і переважно не має навіть спроможности дати дітям хоч би елементарного образования. З конституційною ерою у руської суспільности число еміграції поступенно змагаєть ся, а вона знова усіми силами стараєть ся нести національну сьвідомість і просьвіту в народ, та ураз з народом із посьвяченем особистих інтересів веде борбу о здобуте належних йому політичних прав. Здобуте однак політичних прав без рівночасного забезпеченя нації економічної независимости не може бути трівким, коли навідворот в конституційній державі, добробут народу тим самим мусить дати йому права і значіне політичне. Каси задаткові, власний Банк земельний мають безперечно велике значіне як запора перед визиском чужого капіталу, вони однак ще не є проявом продуктивности нації; — при відповіднім веденю можуть бути лише средством до тої ціли. Передовсім повинна наша інтелігенция рішити з узглядненем всіх даних в краю та головної продукції свого народу і відносин нашого краю до інших країв коронних як і до міжнародних відносин, напрям економічної політики, який в даних відносинах був би найкориснійший.

Сучасне значіне парцеляції.

До відзисканя колишньої території змагає наше селянство з напруженем усіх сил через закупно землі в дорозі парцеляції великої посілости**). Спродає останню корову з обістя та літми живе з дрібними дітьми без ложки молока, щоб лиш докупити кусник землі. До тих змагань відносить ся так галицьке правительство як і суспільність польська і її преса з крайною нетерпимостию.

*) Обдовжене великої посілости виносило по конець 1906. р. в Австри без Галичини 663,344.799 корон, а в самій Галичині 623,915.379 корон, отже тільки о 39 мільонів 429 тисяч 426 корон менше, як обдовжене великої посілости у всіх інших коронних краях Австрії разом.

***) Інформації про технічну сторону парцеляції подав я в мойй розвідці в календарі Тов. „Просьвіта“ з р. 1905.

Річи се загально відомі, впрочім я згадав про ті відносини дня 15/XII. 1908. в моїй бюджетовій промові в державній раді. Наведу ту лиш в коротких словах внесенє, поставлене дром Рутовським на засіданню галицького сойму дня 17. вересня 1903. р.

О парцеляції після його внесеня що до її хосенности і потреби має орікати комісія зложена з репрезентантів політичної власти і автономічних чинників. Як би виглядали ореченя сеї комісії, не потребуємо відгадувати, бо знаємо певно з дотеперішого становиска краєвих і автономічних властей, що там, де парцелювалиб мазури, там парцеляция булаб хосенна і потрібна — і для них признано би усї пільги внесеня Рутовського, а проти парцеляції нашими людьми як шкідливої видумувано би усякі можливі перепони у видї проєкту „Katolickiego Przeglądu powszechnego“, який жадає, від парцеляції 100% доходowego податку.

Наведу ще один характеристичний уступ з внесеня дра Рутовського: „Pierwszym warunkiem parcelacyi, która by mogła korzystać z dobrodziejstw parcelacyjnych, będzie, by nie znosiła jednostki gospodarczej, t. j. by pewne minimum gruntów zostało przy białym dworku“.

Коли той „білий дворок“ єсть так конечний для повного щастя селянина, чомуж Поляки не придержують ся тої норми при парцеляциях в Познанщині, а зносять всюди сї дворки? Се наводить на думку, що вартість тих дворків сумнівна.

„Słowo polskie“ в статі з дня 11. сїчня 1904. р. ставлячи за взір познанський Банк, котрий переводить парцеляцию більшої посїлости між селян, каже :.... „i temu właśnie należy przypisać znaczne wyniki narodowe“.

В Познанщині „білі дворки“ злишні, бо там польська суспільність стремить до піднесеня народних мас; в Галичині вони конечні, бо задача їх лежить в руйнованю передусім місцевих народних мас, щоб потім на їх місце впровадити польські елементи. Наданями королївськими і грабіжию великої земельної посїлости на Руси введено в наше дворянство деструктивний елемент, шляхту польську, а вислід тої тактики оказав ся успішним; днесь ціла більша посїлість уже польська. В міста наші введено кольонїстів німецьких і польських (о чім ще пізнійше буду говорити), а ті при помочі держави згнобили наше міщанство і днесь галицькі міста зискали вигляд міст споконвіку польських. Тепер ходить о здобутє послїдних позицій, с. є наших сїл, а сю задачу мають сповнити „білі дворки“. Ті останні є по наших селах тими станицями, довкола котрих мають гурту-

вати ся і організувати ся усі ворожі нам елементи для деструктивної праці серед нашого населення з метою польонізованя, а зглядно скольонізованя найупірнійших.

Двори як розкладовий чинник сповняють вложений на них обовязок, не скажу совісно, але в цілій повни у всіх напрямках нашого народного житя. Переважна ще часть вже з власної пильности вдираєсь деморалізууючо навіть в родинне жите нашого люду.

Вже з огляду розширення нашої території як і зі згляду на екстермінаційну тенденцію польської суспільности представляєсь нам парцеляция як дуже поважне питанє і тепер розуміємо вповні, чому з такою злобою відносять ся у нас всі міродатні польські чинники до участи руського селянства в парцеляції більшої посілости.

Інтелігенция наша на жаль не дала до тепер селянству такої помочі, якої би так важна акция заслугувала. Днесь не може парцеляция вже дати нашій нації хісна під зглядом економічним. Нині ціна землі піднесла ся до тої степені, що не стоїть в ніякій пропорції до доходу, який вона може дати, бо ціна о половину перевищає її реальну вартість. В долішній Австрії, де і клімат кориснійший і земля без порівняня в висшій культурі, ціна її о половину низша, чим у нас. Се надмірне піднесенє ціни землі спричинила у нас головно зарібкова еміграция в західній Галичині, з чого рік-річно пливуть до краю дуже поважні суми, а селянство переважно навіть без елементарного образования вкладало весь свій доробок виключно в землю і через піднесений попит піднесло і ціну землі. До піднесеня ціни землі причинив ся рівнож і парцеляційний банк у Львові. Переводить він парцеляцию комісово, а застерігає собі певний процент від узиस्कаної ціни продажі. Парцелянти платили неможливі ціни за певність, що банк парцеляційний не дозволить їх при купні ошукати. До піднесеня цін причинились в великій мірі також парцеляційні спекулянти. Треба ще звернути увагу і на те, що Австрия так в торговельних трактатах з сусідними державами як і внутр устроюєсь вже як промислова держава, внаслідок чого в найближшій часі ціни усіх витворів мусять обнизити ся, а тоді ціна купна землі до її доходу буде ще в більшій диспропорції, як єсть днесь. В тих відносинах має парцеляция лиш значіне соціяльне і політично-національне.

Аграрні відносини в послідних десятках літ змінились основно, а той перестрій ще не устав, а поступає дальше. Самою парцеля-

цією, хочай би вона була і корисною, нашого селянства перед руїною не охоронимо. Парцеляцією дамо йому лише варстат, але не силу економічну. Мусимо стати на далеко ширшім становиску, коли бажаємо досягнути якийсь економічний успіх. Передусім треба нам основно пізнати теперішні рільничі відносини і зайнятись ними щиро.

До якої праці нам взяти ся, щоби наше селянство двигнути економічно, се і буде дальшим предметом мого реферату.

Часть III.

Який напрям народної праці забезпечив би наш економічний розвій.

Під тим зглядом панує у нас цілковитий хаос. Національна економія не зависить в своїх консеквенциях від фантазії чи впадоби одного чи другого гуртка людей чи одиниць. В таких справах першорядного значіння, що вимагають всестороннього обдумання і обізнання, годі лишати рішене самим селянам. — На вічах промовляють селяни в найліпшій вірі, приміром за отворенем границь для ввозу худоби, очевидно піддурені сурдутовцями і кажуть: „як буде худоба дешева, то й хлоп буде їсти мясо“. На се відповім прикладом:

Плекає хлоп двоє телят і дочекав ся з них коров; як би їх продав по ціні, яка була тому два роки, то одержав би за них що найменше по 400 кор., а при теперішній ціні дістав би за обі найвисше 400 кор. Отже продаючи по ціні з перед двох літ одну корову, другу міг би уже сам зїсти, а по теперішній ціні мусить за ту саму ціну продати дві корови, отже ту другу корову зїдять замість хлопа пани з міста за дармо. Так само має ся річ і з годівлею безрог.

Щоб зїлюструвати хаос в наших поглядах на те, якої економічної політики маємо держати ся, наведу ще один примір. Виринула квестия, чи отворити, чи замкнути границі для ввозу збіжа. З відповіді на квестіонар вийшло наглядно, що наші селяни більше збіжа купують, як продають. Тепер обовязком інтелігенції є розважити усі наслідки отвореня і замкнення границь. Вискажу в тім згляді мою гадку, узгляднюючи виключно рільничий характер нашої нації.

Вперід подам деякі загальні поясненя, що дотикають сеї справи. В одних краях ціна збіжа і худоби є висока, а в других

значно низша. Причиною того є, що в одних краях на витворенє тої самої скількості збіжа чи худоби треба вложити більше праці, а в других менше. Залежить се від більше або менше корисного підсоня як і від родючості землі. Ще більше впливає на ціну рільничих витворів напрям господарства, значить, чи ми в господарці стремимо до того, щоби з даного простору землі зискати можливо найбільший збір збіжа, зглядно виплекати можливо найбільшу скількість худоби і найліпшої якості, чи вдоволюємо ся меншим збором, а звертаємо головну увагу на те, щоб при даній продукції як найменше вложити праці, т. є витворювати дешево.

В густо залюднених краях є ціна землі висока, проте там старають ся на данім просторі землі витворити можливо найбільше збіжа, зглядно виплекати як найбільше і найкрасшої худоби. Так приміром у Франції мають з морга 30 а навіть 40 метр. сотнарів зерна. В Хінах не лише що пшеницю садять, але засівають її також в розсадниках, а потім розсаджують і в той спосіб дійшли до того, що з одного кірця збирають до 120 кірців. Чим більший збір хочемо дістати з даного простору, тим більше праці і кошту мусимо вложити в піддобрене землі як і праці при самім плеканю рослин. Така коштовна продукція є можлива лиш при високій ціні рільничих витворів. Так само має ся річ і з плеканєм худоби. Як піддобрюємо певний простір землі і засіваємо його пашею для годівлі худоби на стайни, то вигодуємо в десятеро тільки худоби і ліпшої якості, чим тоді, коли би ми той простір землі з'ужиткували на пасовиско. Така господарка зве ся інтензивною. В тих заморських краях, де залюдненє є мале, стоять величезні простори землі без ужитку. На тих землях в послїдних десятках літ випасають капіталісти великі стада худоби, а на землях о ліпшій почві і приступнійших засівають збіжа. Орють як будь, щоби лиш прикрити зерно, жнуть і молотять машинами, а соломною палять. На засіві і зборі ціле господарство кінчить ся. Не будують фільварків, не удержують жадної служби ні інвентарів, не піддобрюють землі, ані не гноять. Така господарка називаєть ся екстензивною.

Господарюючи в той спосіб, збирають навіть з новин з кірця лиш 5 до 6 кірців. Збір невеликий, а мимо того таке господарство дає капіталістам великі зиски, бо мало вложено праці. В той спосіб витворене збіже чи випасену на степах худобу можуть вони дати дешевше, як наші звичайні господарства. Така екстензивна господарка не може вести ся через довший протяг

літ, а лише доти, доки природна життєвість землі не вичерпається, проте держави для охоронення власної рільничої продукції накладають цла від ввозу чужого збіжа.

Тепер вертаю до порушеного вже питання, як уложать ся у нас відносини, наколи будуть знесені цла від ввозу збіжа з заграниці.

Витворенє одного метричного сотнара пшениці коштує самого продуцента у східній Галичині пересічно 10 до 14 корон; залежить се від почви і від місцевих цін робітника. — В Австрії і Чехах коштує продуцента витворенє одного метричного сотнара пшениці мимо високої культури землі і корисного клімату 14 до 16 кор. з причини висшої платні робітника.

Аргентина може дати нам в урожайних роках, як довго первісна життєвість землі не вичерпана, і проте доки екстензивна рільнича господарка капіталістична там можлива, — на границі Австрії метричний сотнар пшениці за ціну 12 корон. В році 1894. спала в Берліні ціна пшениці через сильний довіз з Аргентини на 12 марок за метричний сотнар, мимо того, що цло від ввозу виносило 3:50 марки від метричного сотнара, то значить, що продавано пшеницю з Аргентини вже з доставою за 8 марок 50 фенігів, то є 9 корон. (Економія проф. дра Рулянда, том III. стр. 546.) Пшеницю витворює у нас на продаж велика посілість. Всі противники панів подумают собі: „аж тепер буде їм кінець, бо не вернуть ся їм навіть кошти продукції“. Так каже ненависть. Однак здорова льогіка каже, що тоді велика посілість не може і не буде витворювати збіжа на власну страту, бо одним вернуліб ся ледви видатки, а другі мусіліб ще до кожного витвореного сотнара пшениці доплатити.

На виїмково урожайних ґрунтах сіяла би велика посілість збіже, вела би однак господарку не в тім напрямі, щоб його як найбільше витворити, а щоб без огляду на скількість продукції витворювати як найдешевше. На менше родючих землях випасали би худобу. Не підлягає сумнівови, що при такій господарці стратили би пани дуже много, але селяни були би цілком зруйновані. Що такі були би наслідки з дозволу ввозу збіжа без оплати цла, а не інші, на се маємо докази так в минувшині як і сучасности.

В старинній добі керманічі римської держави для приєднання міського пролетаряту спроваджують до Італії дешеве заморське збіже. Наслідки були такі, що велика посілість на своїх просторах випасала худобу, на незначній частині ґрунтів заводила

винниці, а близько великих міст плекала ярину, бо плеканє збіжа не давало навіть того зиску, що пасовиска, хоч роботу виконували невільники.

Римський хлоп так як наш працював на землі не для великих зисків, але вже був вдоволений, як дохід з рілі вернув йому бодай за роботу. Не вертає дохід з рілі навіть за роботу, тоді хлоп мусить бути зруйнований, а його ґрунти забирають капіталісти за довги. Так стало ся в римській державі і тоді ціле запотребованє поживи населеня треба було довозити зза моря. Через зруйнованє хлопа попав Рим в цілковиту зависимість від чужої продукції, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

В Атенах в часах Перікля спроваджувано збіже, щоби капіталісти могли дешево жити свого промислового робітника, через що місцева продукція збіжа цілком упала. Колиж опісля атенську флоту побито, настає голод і цілковитий упадок держави. — Ту отже також через спроваджуванє чужого збіжа зруйновано хлопа, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

Цілком подібні відносини, які були колись в Атенах, суть тепер в Англії.

В Англії витиснули капіталісти значну часть селянства найперше в часі 1765—1830 р. через незвичайно високі ціни збіжа, а в другій половині 19. віку зруйновано вже до тла земельну власність селянську незвичайно низькими цінами збіжа, які спричинила заморська продукція збіжа, та ввіз його до Англії без оплати цла. Вправді й велика посілість стратила 30—50 процент доходу з землі, але селянська посілість загнула цілком.

Так отже за високі як і за низькі ціни збіжа суть для суспільности взагалі шкідливі. Англія від 1689. р. через введене вивозових премій від збіжа покривала власною продукцією своє запотребованє і ввозила ще збіже в чужі краї. — Днесь в Англії заступає селянський стан хлоп канадійський, а продукція збіжа упала до тої степени, що в Англії тим, що самі витворюють, не вижили би своєї людности довше, як через два місяці. — В Англії плекають збіже лиш на дуже добрих землях, а на гірших випасають худобу.

Скоро би дозволено до Австрії ввозити збіже без оплати цла, будуть ті самі наслідки. Тоді велика посілість не буде плекати збіжа, лиш буде вести випас худоби і відбере селянинови в теперішних обставинах одинокє жерело доходу з годівлі худоби, бо годівля худоби не може видержати конкуренції з ви-

пасом на пасовиску, а крім того робітник зайнятий при рілі стратить зовсім працю і заробок.

Що до середних господарств селянських, які на стільки витворюють збіжа, що їм їх власна продукція вистарчає на прожиток, то їх не буде так дуже і так скоро дотикати питане, чи ціна рільничих витворів буде висша чи низша, — бо самі будуть витворювати рільничі плоди і самі будуть ними жити ся.

Однак таким господарям не могло би оплатити ся годувати худобу на стайни по причині обниження цін худоби внаслідок збільшення випасової худоби на двірських пасовисках, витворених з орних ґрунтів. Проте селяни не зможуть роздобути гроша на закупно господарських та домашних потреб, на оплату податків, а що найважнійше, на сплату довжних рат від банкових довгів.

Дрібна селянська власність, котра на своє виживлене мусить докупувати збіжа, навіть мимо низьких цін не зможе його купувати, бо при рільництві не буде зарібку.

Треба однак і те зважити, що селяни заробляють майже виключно лиш при пільних роботах, а при обниженю цін рільничих витворів мусіла би обнизити ся платня рільного робітника. В промислі наші селяни найти занятя не можуть, бо у нас промислу нема, хиба би виемігрували до промислових країв. Не нам однак про те старати ся, щоб руське населенє з Галичини виносилось, про се дбають вже Поляки. Чомуж робітники не виступають проти фабричних картелів, які довільно підносять ціну фабричних витворів? — Тому, бо лиш при висших цінах фабричних витворів можуть вимочи на фабрикантах високу платню для себе.

Колиж заможнійші селяни будуть чим раз більше підупадати і не зможуть так зі збіжа як і з худоби роздобути гроша на покритє своїх потреб, та коли і біднійші не будуть мати зарібку, тоді очевидно зруйноване до крайности селянство — мусить зникнути.

З розвоєм промислу упадає в Європі загально селянський стан, а з ним рільнича продукція. — Так приміром в Австрії від року 1848. стратили селяни після дпа Шіфера, (Oesterreichische Agrarpolitik seit der Grundentlastung) 2,200.000 гектарів землі в користь капіталістів, які на сих ґрунтах збо побудували собі віллї, або позасажували ліси, щоби уживати приємности польованя. Екстензивна капіталістична продукція збіжа в заморських, мало залюднених краях не може вже довго трівати,

раз тому, що засівана земля через рабівничу господарку виявляється, по друге тому, що число населення в тих краях постійно зростає, а по третє тому, що кліматичні відносини там чим раз більше псується. З тих причин, як се William Crookes обчисляє, за 30 літ мусів би наступити голод.

Я єсьм того погляду, що средств поживи для людности ніколи не може забракнути. Є ще в Азії і Африці міліярди гектарів землі, що стоять пустками, а при теперішній техніці можуть вони бути змеліоровані. А і на тих землях, які днесь оброблюють, при інтензивній господарці можна ще що до скількості продукцію значно піднести. Розуміть ся, що піднесенє продукції не може іти в безконечність. Алеж і приріст людности рівнож не може бути безконечним. Що за 30 літ буде голод, се дуже правдоподібне, але хиба задля соціального перевороту. — Всі держави в Европі стараються стати під напором капіталістів державами промисловими. Капіталісти обнижують штучно ціни рільничих витворів (при чім однак самі заробляють величезні суми), щоби могли дешево жити фабричних робітників. Притім через низькі ціни рільничих витворів руйнують вони селянство, яке масами йде в фабрики і обнижує платню фабричного робітника. — Через зруйнованє селянства, а враз з ним і теперішньої рільничої продукції мусить наступити в недалекій будучности капіталістична рільнича продукція інтензивна, а з нею і через промислову надпродукцію відплив фабричного робітника до рільництва. — Але і ціни рільничих витворів піднесуть ся в троє або в четверо. Через приміненє машин обнизили ся кошти промислової продукції. В рільництві витворює природа. Зцентралізованє продукції рільничої, яке можливе в промислі фабричним, не є можливе в рільництві, бо лану не спровадить до фабрики, але мусить ся машини спроваджувати на кожду ниву. З машин можна ужити з хісном лиш сівачки і молотільні. З поступом культури підносить ся консум мяса і ярини, а при тій продукції машини зовсім не мають приміненя. В рільництві в кожній порі року скількість потрібних робітників єсть дуже ріжна. В римській державі, де ціна робітника була дуже дешева, показалось дешевшим в часі жатви і сінокосів донаймати вільного робітника, як удержувати резервового робітника. Для тих і много інших причин, над котрими тут годі розводити ся, інтензивна рільнича господарка капіталістична мусить потягнути за собою дуже значне піднесенє цін витворів рільничих, бо з загибелію селян донаєм сезонового робітника не буде можливий. — При

високих цінах рільничих витворів мусить прийти до рішальної борби між пролетариятом а капіталістами.

Нация, яка зможе до тої хвилі задержати сильний селянський стан, буде мати сьвітлу будучність; омине її соціальна революция, а при мірних цінах рільничих витворів буде могла дешевше витворювати промислові продукти.

При тій нагоді мушу ще доторкнути справу ухваленої в віденським парламенті будови каналу Дунай-Одра-Висла, до чого причинилась галицька польська репрезентация.

Кошти тої будови обчислено на 400 мільонів корон. Дохід з перевозу тими каналами, по відчисленю коштів консервації і адміністрації, не може дати після знатоків більше як 3% від інвестованого капіталу, наколи має видержати конкуренцію з залізницями, при чім можливе є ще і се, що кошторис виконання робіт переступлять. Крім того треба ще узгляднити можливий застій через посуху як і морози, через що недобір буде ще висший.

Недобір в тих процентах буде треба покрити з податків. — Питаюсь тепер, який хосен з тих каналів для нашого селянства, чи для нашої нації, чи для Галичини взагалі, як не продовжать каналу з Кракова через Львів до Бродів. Каналами тими будуть перевозити головно уголь, дерево та краєве збіже, як також збіже з заморських країв і всякі сирі витвори. Отже вивіз зі східної часті Галичини, як канали не будуть продовжені зі Львова, стане ще в гірших відносинах, як є днесь. А вивіз нашої худоби не зможе користати з перевозу водними каналами, так через те, що буде довго трівати, як і тому, що худоба перевозу водного не зносить. Західні промислові провінції зискають танше уголь, ба навіть будуть могли користати з покладів західної Галичини. Промисл отже Галичини буде ще в некорисніших обставанах, як тепер. Лиш пани зискають ліпшу ціну за дерево. За те селяни будуть мусіли за нього дорожше платити; ціна сирих витворів звірячих спаде у нас о стілько, о скілько їх довіз з заморських країв стане дешевший. — Надто за се, щоби заморські краї могли танше ввозити до австрійських промислових країв збіже і всякі інші сирі витвори — галицький хлоп має платити висші податки. Канал той може мати корисне значіне хиба лиш для російської Польщі, сполучуючи водною дорогою Балтик і Чорне Море через Польщу.

Велика посілість і великі хлопські земельники (Grossbauern) голосували в парламенті за ввозом худоби з Балкану, бо вони стратять на худобі лиш о стілько, о скілько її нині посідають,

а в будучности при закупні худоби на випас, о скілько ціна худоби спаде, о стілько танше будуть платити дрібним господарям селянським при закупні. Отже велику посілість обнижене цін худоби властиво не дотикає*).

Однак коли суспільна економія держави возьме розгін антиаграрний, тоді не мине великої посілости судьба, яка постигла її в Англії. Правда, загинула там середна рільнича власність, але і велика стратила пересічно 30—50% давного доходу. Обниженем цін худоби велика посілість наразі ще зискає, бо зі стратою на годівлі худоби малої посілости піднесе ся запотребоване зарібку; отже платня робітника стане дешевшою на просторах великої посілости; й робучий інвентар великої посілости стане дешевшим.

В кінцевім уступі моєї промови з д. 15. грудня 1908. в парламенті при бюджеті підніс я, що нарід наш через сотки літ перетривав всякі безправя і визиски, та мимо всяких з'усиль в ціли знищення його, повільно вправді, але всеж таки розвиваєть ся. Вкінци заявив я там правительству, що може знищити наш нарід лише в той спосіб, що заключить подібні договори торговельні як з Сербією ще й з прочими балканськими краями та з американськими краями експортуючими збіже, а до того збудує канал Дунай-Одра-Висла. Тоді наш селянин буде платити на відсотки від інвестованого капіталу, а заморські краї будуть могли ввозити тим дешевше збіже, колиж би ще правительство приневолило тим велику посілість залишити плекане збіжа, а місто того, щоб вона заводила випас худоби на пасовисках, тоді стратить селянин одинокое жерело доходу з дотеперішної годівлі худоби і заробок при плеканю збіжа; і се все доперва завдасть смертоноствий удар нашому селянству.

Сказав я се до правительства, на думці мав я однак польську репрезентацию галицьку та певний відлом нашої інтелігенції, який змагає до спролетаризованя нашого селянства. Влучно каже пословиця: „Охорони мене Боже перед приятелями, а з ворогами я сам собі дам раду“.

Через кілька сот літ опирав ся наш нарід успішно всяким ворожим затіям, а правдоподібно одержить смертоносний

---

*) При тій нагоді велика посілість зискала ще від правительства причене, що воно не допустить ввозу російського дерева до Австрії і в тій справі ведуть ся тепер наради в міністерстві залізниць, щоб обдумати такі тарифи, які би довіз російського дерева до Австрії унеможливили, рівнож приобіцяно не приймати з Росії доставки порогів для залізниць.

удар від своїх приятелів. Розпука обнимає чоловіка, як бачить, що рідні сини в найліпшій вірі працюють на загладу свого народу. — Часть нашої інтелігенції начиталась економічної літератури західно-європейської про охорону промислового робітника перед визиском фабрикантів-капіталістів та забуває, що ми не в західній Європі, а в Галичині, де з того, що один чи другий селянин одержить роботу, пр. при рубаню дров в місті, чи пійде до міста замігати вулиці, або що якась там наша дівчина з села пійде в мамки до міста, годі вже робити квестію робітника промислового. Деякі йдуть навіть дальше; щоб мати обект примінення рецепт, поданих в західній літературі проти визиску робітника, страють ся допомогти ворогам нашої нації до спролетаризованя селянства.

Не застановляють ся навіть над тим, що через само спролетаризоване нашого селянства не здвигнуть ще у нас промислу, а що як раз противно, до витвореня і розвою краєвого промислу конечним услівем є іstownане економічно сильного рільничого стану селянського, як першого консумента (відбира-теля). Запобіжане стану урядничого і властителів більшої посілости не вистарчає ще до витвореня і удержаня краєвого промислу, а се з причини меншого числа тих консументів, як і тому, що сї обі суспільні верстви не є продуктивними верствами, а живуть лиш з праці селянина. Не добачують, що капіталізм визискує нашого селянина в двоє більше, як промислового робітника, та що обовязком нашим є як раз звернути цілу енергію на оборону нашого селянства.

По сих принагідних замітках приходжу до головної теми. З видосконаленем комунікаційних средств через побудоване в роках 70-тих розгалужених сїтий залізничих доріг і залізничих та сталевих кораблів парових в водній комунікації опинила ся Галичина нараз на сьвітovій арені посеред економічно високо розвинених країв. Дотеперішна політична звязь коронних країв Австрії переходить тепер в тісну економічну злуку. Край ледви з завязком грошевої господарки входить в суспільно-політичній економії держави в тісну економічну звязь з краями, капіталістично розвиненими.

Наслідки тої звязи витворюють для Галичини відносини анальогічні до відносин теперішних країв кольоніяльних до їх держав, як пр. Індий до Англії.

До того в посліднім часі так правительство як і парламент автрийський звертають економічну політику в напрямі переміни

нашої держави в державу промислово-експортову з посьвяченієм інтересів рільництва, щоб зискати приязні відносини з рільничими краями балканськими, як також, щоб зискати торговиці збуту для тандити австрійського фабричного промислу.

З повисших причин переживає тепер наше селянство критичний час.

Нові відносини захоплюють його неприготованим і безрадним; а як би наша інтелігенція лишила селянство в такій хвили його власній долі, то се рівнало би ся зрадї народа.

В обороні інтересів селянства було би передусім нашою задачею усунути, о скілько було би се можливим, чинники шкідливі малій власности селянській; допомочи їй, щоб стала сильною економічною середною власностию селянською, а се, витворити корисні услїва для піднесеня доходу дрібного рільника, як і піднесеня добробуту нашої нації взагалі.

Чинники впливаючі шкідливо на наше селянство є:

1. Договори торговельні з балканськими краями.
2. Експорт тандити австрійського фабричного промислу в балканські краї зі шкодою стану рільничого.
3. Капіталізм фабричний.
4. Інтернаціональний движимий капітал, пожираючий вислід праці нашого селянина процентами і довільним нормованєм цїн рільничих витворів.
5. Посередництво в продажі і купні рільничих і фабричних витворів.
6. Визиск земельного капіталу.

Корисні услїва, якіб треба витворити для піднесеня добробуту нашої нації, були би:

- I. Перетвір сирих рільничих витворів.
- II. Витвір промислових продуктів на покритє запотребованя нашої нації.

До I. З усього найпильнішою справою уважаю, не допустити до намірених правительством а шкідливих для селян торговельних трактатів з балканськими краями і нерозлучно з ними звязаного експорту тандити австрійського промислу коштом рільничих інтересів.

До осягнення сеї ціли вказані лиш два средства, а іменно:

Наші люди повинні як найчисленніше вступати до товариства „Agrarische Zentralstelle“ у Відні, через що зискали би для нашої нації бодай одно місце у виділі сього товариства.

Для Галичини застережено 4 місця у виділі, які займають краєві рільничі товариства в Кракові і у Львові.

Се товариство від часу свого існування виступало все в обороні рільничих інтересів з найбільшою енергією. В минулому році не могло воно похвалитись великими успіхами. Внаслідок напору сього товариства на правительство в часі літних парламентарних ферій в році 1908. в справі ввозу худоби подав ся міністер рільництва до димісії, а мимо того заключило правительство тимчасовий договір. Тепер в часі сеї парламентарної сесії скликало се товариство спеціальне засіданє з парламентарних послів, заступаючих рільничі інтереси і ті взяли справу в свої руки, але її загирили. В теперішнім парламенті засідає 267 послів, вибраних рільниками, єсть проте абсолютна більшість рільнича, мимо того показалось при голосованю над законом уповажнюючим правительство до заключеня торговельних договорів (Ermächtigungsgesetz), що числити мож ледви на третину. Прочі панове заступають свої інтереси чи переконаня, або не розуміють ясно справи, яку заступають.

До 2. і 3. Найнекориснійше відбиваєсь на интересах селянства те, що їх заступники в парламенті розбиті по клубах з ріжними відтїнями національних і політичних інтересів, які себе взаїмно поборюють, дозволяють правительству висувати одних проти других, коли тимчасом капіталісти мають своїх речників з'організованих виключно для їх станових інтересів і в клубі соціальних демократів. Ті ведуть внутр завзяту борбу з капіталістами. Интереси їх є однак так тісно звязані з капіталістами, що на вні виступають солідарно і зі згляду на узисканє як найширшого поля праці для фабричних робітників пруть Австрию до експортово-промислової економічної політики, а посли з міст йдуть з ними під тим зглядом згідно. Наш український клуб вибраний виключно селянами стоїть засадничо на становиску інтересів дрібної селянської власности — та повинен шукати союза з иншими хлопськими послами для оборони поважно загроженого селянського посіданя.

До 4. Над визиском висліду праці нашого селянина через довільне нормованє цїн рільничих витворів міжнародним капіталом не задержуюсь, лиш покличусь на мою промову, виголошену в державній радї при бюджетовій дебатї дня 15. грудня 1908. року.

Один коронний край не є в силі оперти ся тому визискови, лише ціла держава, тому всяка окрема під тим зглядом акция була

би безцілним марнованем сил. Щоб виказати, як гіпотечне обдовжене селян в Галичині зростає, подаю статистичний виказ з літ 1899. до 1906. з приміткою, що той зріст обдовження дотичить майже виключно східної її части, бо від року 1904. в західній части краю обдовжене декуди незначно підносить ся вправді, переважно однак обнижуєть ся. Особисте обдовжене селян безперечно зростає також.

Гіпотечне обдовжене селянської власности Галичини в рр. 1899—1906.

Рік	Нові довги	Віддovжене*)	Піднесене ся	Стан довжний з кінцем року
			стану довжного. Обнижене стану довжного	
К О Р О Н				
1899	49,515.732	14,512.359	+ 35,003.373	286,790.409
1900	33,102.663	19,019.939	+ 14,082.724	276,873.133
1901	33,065.703	18,505.307	+ 14,560.396	291,433.529
1902	37,785.630	17,431.425	+ 20,354.205	311,787.734
1903	39,537.403	23,816.284	+ 15,721.119	327,508.853
1904	46,112.497	24,866.618	+ 21,245.879	348,754.732
1905	62,434.468	28,398.714	+ 34,035.754	382,790.486
1906	66,932.910	29,932.031	+ 37,000.879	419,791.365

До 5. Величезний вислід в користь нашого селянства осягнули би ми, усуваючи визиск посередництва в продажі і купні рільничих витворів. З цілої Австрії під тим зглядом найбільше визискане наше селянство, а се через свою непорядність і брак організації, коли проворні посередники в торгівлі так Жиди як і згінники в купні безрог з'організувались найкрасше. Найбільше тратять наші селяни ще і з тої причини, що галицьке правительство в ціли з'убоження руського селянства за прислуги Жидів по виборах надавало усім місточкам концесії на тижневі ярмарки, через що великі купці галицьких ярмарків не обсилають, а все, що селяни продають, переходить через посередництво дрібних купців. Наші люди не можуть вести торгівлі рогатою худобою і безрогами через шикани ветеринарних влас-

*) На обнижене цифри обдовження впливає значно се, що при примусових ліцитаціях спадають значні суми з гіпотеки задля недостачі покриття.

тий проти Русинів, які декуди виступають лиш як помічники польських згінників.

Які суми тратять рільничі продуценти через цілий ряд посередників в продажі на покритє місцевого консуму, не беручи в рахубу дрібної продажі, як також через посередну торговлю великого капіталу і визиск в перепродажі від великого капіталу до консумента, годі щось конкретного сказати. Статистики вивозу з Галичини не маємо. Як возьмемо за підставу число рільничого населеня, тоді після приблизного обчислення випадає з того визиску на Галичину 340 мільонів корон річно. Задля малої продукції на продаж нашого селянина не можу на його часть в посередництві при продажі прийняти більше як четверту часть, се є 85 мільонів корон на визиск. Не можна також прийняти меншої квоти, бо майже виключно з того посередництва живе маломістечкове населенє і значна часть людности більших міст, як також значне число людности по містах інших країв коронних, а визиск з посередництва більшої посілости єсть значно менший. По тій причині продають більші скількості і то гуртовним купцям.

До 6. Остаєсь ще виказати, в чім полягає визиск капіталу земельного.

В часах фєвдального устрою капітал земельний був одинокно управнений до визиску працюючих мас. Нині і над ним запанував цілковито міжнародний движимий капітал. Через односторонне і довільне нормованє цїн рільничих витворів і в слід за тим ідучого обдовження земельної власности та через проценти від загіпотекованих сум довжних на землі, визискує движимий капітал не лиш дрібну селянську власність, але також і велику посілість, котра знова як економічно сильнійша, відбиває се на рільничім робітнику, і то тим лекше, що він не єсть з'організований. Капітал земельний представляє виключно велика посілість. Земля у селянина тратить характер капіталу, вона єсть лиш його варстатом праці. Ренту, яку дає земля (обчисляє її правительство як чистий дохід катастральний), оцінюють державні скарбові власти кругло на 307 мільонів корон, а податки враз з 4⁰/₁₀₀ відсотками від загіпотекованих довгів виносять разом кругло 458 мільонів корон. Остає отже ще значний недобір. Чистий дохід з землі не йде проте в користь її вдастителей, а в користь движимого капіталу. Мимо того велика посілість має доходи, бо покриває свої високі житеві потреби, покриває їх однак вже не доходом з землі, лиш визиском рільничого ро-

бітника. Відносить ся се передусім до тих властителів великої посілости, котрі зі своєї сторони не вкладають ніякої праці, а живуть бездільно, як сьвідомі галапаси на чужім організмі. В цілій Австрії найкрасше розвинений сей визиск працюючих в рільництві в Галичині, а се з тої причини, що гіпотечне обдовжене великої посілости є найбільше. Обдовжене великої посілости в Галичині рівнаєть ся обдовженю великої посілости усіх прочих коронних країв Австрії взятому разом. Рільничі робітники в Галичині мусять проте покрити від загіпотекованих на великій посілости сум тільки процентів, кілько покривають рільничі робітники у всіх прочих коронних краях Австрії разом. Се пояснює нам, чому велика посілість в Галичині не є в силі платити за роботизну таких цін, які платять в інших коронних краях Австрії, чи приміром в Німеччині. Ту лежить причина зарібкової еміграції та наріканя великої посілости в Галичині на брак рільного робітника.

Становиско земельного капіталу зглядом працюючих мас єсть в Галичині ще й з иншого згляду виїмкове. Ціла велика посілість в Галичині, навіть у східній части, яку замешкують Русини, єсть в польських руках. Коли плебеї опустили Рим та заявили, що на патриційв працювати більше не будуть, успокоїв їх патрицій Мененій Агріпа алегорією, як то руки і ноги збунтували ся й виповіли послух жолудкови, виказуючи їм, що хоча руки і ноги працюють на жолудок, але той за те відживляє працюючих на нього, дає їм силу і здоровле. Сю байку можна і у нас під певним зглядом примінити, коли би властителі великої посілости були Русинами. Визиск мас працюючих в рільництві на покритє потреб великої посілости обернув би ся остаточно в користь нації через піддержуване великою посілостию питомої літератури, штуки, та зарібком з люксусового запотребованя великої посілости. Се булоб, подібно як в висше наведеній байці, правильним круженєм крови національного організму.

У східній Галичині однак робітничі маси працюють на вигодованє жолудка чужого організму і себе безнастанно ослаблюють в користь організму польського. Обговорюючи справу парцеляції, я вже попередно виказав, що чинність дворів у нас на Руси єсть переважно розкладава; суть вони по наших селах тими станицями, довкола котрих гуртують ся і організують ся всі елементи, ворожі місцевому населеню. А вислід тої, вправді повільної, але систематичної роботи є застрашаючий. Проф.

Грушевський в „Історії України-Руси т. I. стор. 193. каже, що з початком XVI. віка руське населенє сягало поза Вислу*), та що з початком XVII. віка границї руської території сягали під Краків**). Із польонізованем руських сіл західної части краю звинено руські епархії в Опатові і Сяноці, а оставших при гр. кат. обрядї прилучено до перемиської епархії. За те латинська перемиська диєцезия так розширила ся, що показала ся потреба утвореня тарнівської диєцезії. Стверджують се „Wiadomości o mieście Jarosławiu przez Franciszka Siarczyńskiego“. На стор. 97. читаємо там :

Jak zaś tu liczna Ruś była w stosunku do łacińskiego obrządku wnieść ztąd można, iż w roku 1660., gdy dyecezyja łacińsko-Przemyska zawierała tylko 150 parafii, a w nich dusz 140.000., ruska wtenczas Przemyślska 3.400 cerkwi i blisko 3.000.000 dusz liczyła***). Нині руська перемиська епархія числить 1290 церков і 1,144.190 душ грецького обряду. За те перемиська латинська диєцезия числить душ 1,138.918, виділена з перемиської тарнівська диєцезия... 808.042 душ – разом обі 1,946.960 душ. Значне також число давних руських спольонізованих сіл буде належати до краківської диєцезії.

Отже протягом півтретя столітя втратили ми лиш в самій перемиській епархії 2.110 церков і близько два міліони душ, не беручи на увагу приросту людности. Се є доказом, що за панованя Польщі спольонізовано лиш міста і велику посілість, а селянство мимо найбрутальніших насильств остало вірне і свому обрядови і своїй нації.

Після даних винятих зі статистичних табель з р. 1836 латинська архієцезия львівська, займаюча простір близько 800 миль квадр. — мимо того, що много уніятів перейшло на обряд латинський, і дуже много чужинців ту осіло — в 10 циркулах : Жовква, Львів, Бережани, Золочів, Тернопіль, Чортків, Коломия,

*) Starożytna Polska II c. 335.

***) Mizleri Historiarum Poloniae et m. d. Lithuaniae scriptorum collectio I. c. 418. quae Carpathios montes attingit non longe ab urbe Cracovia. Стверджує се рівнож жалоба deputata Laurentego Drewickiego з р. 1620. до короля Жигмонта III., в котрій наводить опечатанє церков і поверненє монастирів в околиці Кракова в стайні.

****) Relatio ad S. Sedem Apostolicam Alexandrum VII. de statu Diaecesis Premisliensis rit: lat: a Stanislao Sarnowski Episcopo Premisliensi Abbate Suleioviensi per eius Procuratorem Hiacyntum Mokrski, Canonicum Premisliensem S. R. Maiestatis Secretarium Anno 1660 continet expresse sequentia: „Diaecesis Premisliensis Ruthenorum, quae 3400 parochias continet numerum trium millionum animarum attingit“.

Чернівці, Станиславів і Стрий на загальне число людности 2,156.406 числила лиш 356.839 душ, а в р. 1909 числила уже 917.526 душ. В послідних часах не то що польонізують, але і витискають ще наше населене економічно десятками тисяч в Канаду, Бразилію і Парану. Для маскованя екстермінаційної польської політики виводить польська преса безнастанні жалі, що Русини витискають Поляків за Сян, та накликає до будованя „косцюлків“ у східній части краю для ратованя „поверх міліона латинського селянства перед зрущенем“. Вже сей один примір показує, як то Поляки потрафлять всяку справу обернути до гори дном.

В значно переважній части польські двори на Руси є неначе бодаки, повбивані в наш живий організм, довкола котрих ропить ся, а організм наш з'уживає всі — свої соки на гоєне тих ропячих ран*). Нашому організмови завдано тільки ран, що помимо віддаваня усіх животних сил не був в можности тих ран загоїти і значна часть його вже завмерла. Сли би тепер не видобув з себе на стілько животної сили, щоби вигоїти решту організму, то мусів би хиба загинути.

Як би в будучности витворили ся такі відносини, що ми не могли би мати надії на економічне визволене нашої нації, тоді можуть наші послы в парляменті обстоювати за знесенем цля від збіжа не лише європейського але і спровадженого з заморських країв. Нехай вже всьо валить ся, можливо, що і з погрому ще дещо вратуємо, а напевно охоронимо наше селянство від повільного заниканя-конаня.

В конституційній державі не повинно бути можливе ви-народовлюване другої нації. Однак австрійська конституція спольщила ся в Галичині до того степеня, що рівноправність обох народностей, замешкуючих край не много ріжнить ся від рівноуправненя Русинів в давній Польщі. Польонізоване і витискане Русинів з краю йде давним ходом. Навіть давні практики затримано, а оминаєть ся лиш по можности брутальне насильство, але зате прибув Полякам сильний чинник в патріотичнім населеню міст. Наші міста скольонізовано Німцями. Ті вели проти нас борбу з економічного суперництва, а спольщивши ся, почуввають ся нині ревними польськими патріотами та з численним

---

*) На жаль нема у нас під тим зглядом статистики, щоби наша суспільність супроти дворів, що людяно обходять ся з нашими селянами, відповідно тому відносила ся до них.

станом урядничим стережуть чуйно, щоби по містах не скріпляв ся руський елемент. Руському робучому населеню по містах чи то в приватній службі чи міській, ба навіть тим, що вулиці замітають, ставляєть ся як перше услівє до удержаня ся при праці, щоби вони хрестили свої діти на обряд латинський. Нині нема вже вправді правного обмеженя в тім дусі, щоби Русин не міг належати до міської Ради, однак дух нетерпимости не меншас, а перед в тій заїлости веде місто Львів.

Вільно вже Русинам виконувати й ремесло, однак щоби бути визволеним, треба мати скінчену четверту клясу народної школи, а щоби одержати в руськім селі чотириклясову народну школу, треба вести борбу як би о який університет. Тому у нас по селах ремісниками є Поляки.

Торговля вже не заборонена Русинам, але через те, що виконуванє ветеринарийних приписів переводять Поляки, торговлю худобою і безрогами ведуть у нас лише Поляки і Жиди. Вільно вже Русинам ходити до публичних шкіл, але чого вони в наших одно-чи-двоклясових школах навчають ся? Школи по селах у східній Галичині утраквістичні. Надто ще через усуванє й переслідуванє народних учителів Русинів хосен з народної школи в відношеню до коштів, які селяни на її утриманє поносять, є хиба той, що їх діти учать ся лиш польської мови, через що польонізують ся. В сімнацятім віці нападали на руську молодіж у Львові польські студенти, а нападають й нині, як би в давній Польщі. Школи, староства, уряди податкові, ради повітові, — все в польських руках. Діяльність їх загально відома, дбають вони як за Польщі, щоби Русини не привязувались надто до рідної землі. За ціну панованя над Русинами посвятила польська репрезентация у Відні економічні інтереси Галичини. О скільки той економічний занепад діймає Русинів, се годить ся з принципіяльною політикою Поляків супроти Русинів. Поляки через те руйнують однак й своє власне населенє рільниче, але відбивають собі се, незначно вправді, через те, що суми призначені на меліорації цілого краю з'уживають переважно на західну її часть, як як також через обсаджуванє стану урядничого своїми людьми, і то так в краю як і у Відні. Мимо того, що жиємо в конституційній державі, ведеть ся систематично дальше без упину тотя руйнуюча робота, почата перед шести століттями. На Україні і Білій Руси відносять ся Поляки до руського населеня о много прихильнійше. Однак супроти їх становиска в Галичині треба з великою резервою відносити ся до їх приязни на Україні. — Чи

не стремлять вони до того, щоби грозою з'єднання Поляків з Русинами змусити російське правительство до уступств для Поляків коштом руської нації, як се удало ся Полякам з правительством в Австрії?!

В останнім часі однак проявляєсь у верховодячих польських кругах певна нетерпеливість. Нищено нас з патріотизму, але та патріотична акція давала їм реальні користи. Остаточно рішились й понести жертви в поступованю супроти Русинів. Товариство польської школи людової, будови „косцюлків“ на Русі спричиняють значні видатки, а що найгірше, не дали сподіваних успіхів. Переведено в соймі бруталну уставу о рентових оселях для скольонізованя східної Галичини Мазурами: се кольонізоване видаєть ся однак тим панам за повільне. Щоби вже раз з тим завялим руським хлопом покінчити, ухвалено на останній соймовій сесії внесене посла Салі і товаришів, щоб відняти Раді державній право рішати про справи, дотикаючі інтересів селянства і віддати їх соймові і Виділови краєвому.

Ухвалено тоді видати законодавство і управу галицькому соймові в слідуячих справах: лісництво, польоване, риболовство, годівля худоби, охорона піль, нищене рільних й лісових шкідників, уживане води, відпроваджуване її і охорона перед нею, меліорация, забудоване гірських потоків, регуляция і викупно права уживаня лісів і пасозиск, дальше всі справи устрою аграрного, з осібна приписи про свобідну подільність ґрунтів або її обмежене, про господарства рентові, з окрема приписи о уділеню спадщини для посіlostий селянських і приписи о аграрних операциях, як також участи в уладженю рільничого кредиту, участь в організації заводів рільничого й лісового та уладженю відносин робітничих і челяди в рільництві і лісництві.

Санкціоноване сеї устава наступить скорше чи пізнійше. А коли висше наведені справи прийдуть під компетенцію сойму та Виділу краєвого, то хоч як руський хлоп тугий, то все таки зможуть вони дібрати ся йому до самої шкіри. Мимо ухваленя того закона Поляки ще не довірюють собі, чи й через сей закон удасть ся їм позбути ся вже раз руського хлопа. По замкненю сесії придумали ще й инше средство на случай, колиб й ся устава не помогла. З початком сього року відніс ся Виділ краєвий до міністра рільництва, щоби віддано в адміністрацію краю камеральні ліси. Часть лісів є вже в руках панів, коли ще

і камеральні ліси перейдуть під польський заряд, тоді, як при переведенню першої устави хлоп не згине з голоду, то згине по відданю камеральних лісів Краєвому виділову з холоду.

Загальний огляд нашого положеня.

З усього до тепер сказаного слідує наглядно, що через зміну економічних відносин в нашій державі і її економічної політики заграничної і з огляду на з'усилля зі сторони верховодячих кругів польської суспільности, щоб вже раз з квестиєю руською в Галичині покінчити, дійшло до того, що вже не тільки загрожений сам економічний розвій нашої нації в Галичині, а прямо вельми поважно загрожене її існуванє. Як обіймемо думкою усі чинники, які тепер склали ся проти нас, тоді мусимо прийти до переконаня, що ми увійшли в критичну стадію. Наколи згадаємо, кілька жертв приніс наш нарід в борбі о відзисканє йому належних прав. — море крови, гори трупів, мільйони родин ізза горя сьвіта Божого не бачили, — то чей нікому не прийде на думку опустити дотеперішне наше оборонне становиско. Чейже по тім усім, що ми перебули, ніхто не задумає здати ся на ласку й неласку ворогів. Не перечу, що число нашої інтелігенції змагаєсь, і що вона може повеличати ся вислідом праці на кождім поли нашого культурного житя. Тому то ще більше наш нарід заслугує на піддержанє його за те, що витривав в борбі до тепер і видав ще з напруженем послідних своїх сил суспільну верству з висшим образованием. Вона обовязана тепер супроти свого родича, т. є селян, загрожених в своїм існуваню з'ужити цілу свою енергію і знанє для його оборони. Хто вичікував би по тількиократнім досьвіді ще на якусь поміч із вні, чи на центральне правительство, чи на парламентарні здобутки, той очевидно усував би ся від сповнення свого сьвятого обовязку. Многі зі щирих наших людей манять ся, що з піднесенем культури польської нації мусить наступити її отямленє в поступованю з Русинами. Хто слідить уважно національні стремління Поляків, не може не добачити у них певного звихнення понять і спеціального браку логіки в національних квестиях. Під тим зглядом на кождім кроці стрічаємо ся у них з ославленим „to so innego“. Промине ся рішаюча хвиля без поважної акції з нашої сторони, то тоді її уже не захопимо. — Утримаємо гідно в сю пору наш народний стяг, то напевно й Полякам відійде уже надія згнобленя нас і не є виключеним, що тоді навіть підуть враз з нами, як рівні з рівними.

Для піддержання загроженого нашого селянського стану, а заразом для витворення будучих корисних услівій його розвою уважаю теперішню хвилю за крайний уже час до переведення в краю на широких масах опертої економічної організації.

Потреба економічної організації.

Так в старинній добі як і опісля в середних віках виступає зразу селянство як першорядний чинник в устрою держави і в суспільних відносинах.

З часом однак начальники округів, звані герцогами і графами вимагають від селян певних повинностей. Подібно також і прислуга герцогів і графів ставляє до селян різні жаданя. Так розвели ся пани.

Накладане ріжних з'обовязань на селян обнимає з часом цілий загал селянства не лиш поодиноких країв, але розширюєть ся на цілу Европу. Тягарі вложені на селян стають чим раз більші, а вкінци переходять в панщину. Селян позбавлено всяких людських прав і вони стають робучим інвентарем своїх панів.

Хоч як мало панів, а багато селян, мимо того перші поневолили других і то лиш тому, що між селянами не було жадної лучности, а пани хотяй взаїмно себе мордували, супроти селян тримались разом. Від часу до часу де-неде зривались селяни проти панів, але аж тоді, як знущанє над ними доходило до краю. Так селяни у Франції зривались проти панів що іно тоді, як міліони їх гинули з голоду.

Між міщанством була вже певна лучність, вони вели успішно борбу проти панів, проте гнобленє міщан ніколи не доходило до того, що діялось по селах.

Найскорше витворилась лучність між капіталістами, бо ще перед Рождеством Христа лучать ся вони в звязки. В найновійшій добі лучність їх не обмежуєть на поодинокі краї, їх організації стали всесвітними.

Яку велику силу має така станова лучність, се є організація, видимо з того, що колись пани мали цілу власть в своїх руках, а днесь і над панами запанували капіталісти. Колись пани, властители великих просторів землі визискували всіх, а тепер вже і їх визискують капіталісти. Капіталісти визискують не лише панів, але взагалі всіх — і то лиш силою організації.

Колиб днесь усі селяни були з'організовані, вони трясли би сьвітом, а се тому, що їх є найбільше, опісля, що без рільничих витворів ніхто не обійде ся.

Такої панщини, яка була колись, днесь вправді нема, але селян визискують днесь не о много менше, як за часів панщини, однак в іншій формі. Визискує їх, хто лиш хоче, а найбільше капіталісти через довільне установлюване цін на рільничі витвори і проценти від гіпотечних і особистих довгів.

Селянство стане певно знова невільником, як давнійше, коли серед нього не буде лучности, коли не з'єднаєть ся в організациях, не на те, щоб сьвітом трясти, але щоб бодай з тяжкої своєї праці жити.

За панщини пани помагали собі хлопами, щоби гнобити самих хлопів, а днесь вороги наші висувають одних хлопів проти других. Навіть в однім селі нема єдности між селянами, сей народовець, тамтой радикал, а інший москвофіл і в борбі накликають ся одні проти других, місто поборювати спільного ворога.

Я вже згадував, що пани в середних віках взаємно себе мордували, а проти хлопа виступали разом. Хоч були би не знати які ріжницї в поглядах між селянами, хоч би навіть між собою за чуби водили ся, мимо того повинна бути між селянами лучність, повинна бути одна спільна організація в економічних справах. Без згляду на те, до якої хто партії належить, повинні всі селяни з'єднати ся і з'організувати ся в господарським товаристві.

Дотеперішна наша політична організація дає найдіяльнійшим одиницям безнастанно лиш особисті страти так в матеріяльних як і інших відносинах. Економічна організація може часом дати одиницям й деякі страти. Правильно однак мусить дати загальний хосен так для розвою економічного, національного як і політичного. Не належить однак сього розуміти так, неначе би політична організація була злишна. Храмає наш національний організм без організації економічної, недомагав би рівнож без організації політичної.

При господарським товаристві уважаю конечним заведене з'організованої комісової продажі безрог, худоби і дробу, як се зробило господарське товариство в Шлезвік-Гольштайн. З'організовано там комісову продаж з осідком в Гамбургу в тій цілі, щоб селян охоронити перед визиском, який лежить в посередництві продажі. Ся організація не веде подрібної продажі, а обмежуєсь на тім, що селяни передають свою худобу впрост різникам. У нас найбільший визиск є при продажі безрог, певно більший як де инде — і великий хосен прийшов би селянам уже з тоїж одної галузи продукції, наколиб усунено дотеперішне

посередництво. З усіх подібних селянських організацій гамбурська найбільше підходить під наші відносини. Вона вимагає лиш, щоби як найширші круги селянства належали до організації в господарським товаристві і не треба ані особлившого вишколення членів, ані значнійших фондів.

Не подаю самого діловодства тої організації, наведу лиш брошуру, в котрій поданий є дуже точно не лиш статут і діловодство але і в зарисах умови а навіть взори всяких до діловодства потрібних друків. Брошуру сю видав Adolf Hochegger під заголовком : Die landwirtschaftliche Organisation der Viehverwertung in Deutschland, Wien 1907*).

Велику прислугу віддано би нашому селянству, наколиб збіже, яке продають селяни, продавано комісово нашій людности в горах, де, як я сам переконав ся, ціна буває у двоє висша чим на долах. На тім поли взагалі дало би ся много зробити.

Конечністю є проте, щоби ми з'організували поступенно кожде село, лучили села дальше в повітові союзи, а сі знова злучили в один союз краєвий, поки що тільки для комісової продажі й купна всього, що селянин продає або купує.

Обсяг ділання такої організації був би в кождім поодинокім селі на разі інформаційний так для повідомлюваня своїх членів як також повітового союзу про те, що і в якій скількості мають селяни на продаж, і що потребують купувати. В дальшій розвитку організації булоб її задачею на селі упорядувати за вказівками повітової чи краєвої організації ціни роботизни як і інформувати членів про зарібкову еміграцію, — вкінці піднесенє рільництва через асоціацію, яка би в наших відносинах була найвідповіднійшою.

Обсягом ділання повітових союзів булоб приймати в коміс все, що селяни продають і купують. Витвори віддані до розпорядимости продавали би союзи на головних торгах збуту по змозі безпосередно консументам, посередничили би також так в обміні витворів між повітами як і в закупні витворів і товарів, яких селяни потребують взагалі. В дальшій розвою задачею повітових союзів булоб впливати на упорядненє услівій роботизни в повіті в напрямі одноцільності, інформувати про зарібкову еміграцію, а вкінці розвивати як найенергічнійшу діяль-

*) Im Selbstverlage des Allgemeinen Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Oesterreich. Wien I. Schauflegergasse N. 6.

ність в цілі піднесення рільництва і охорони селянської власності.

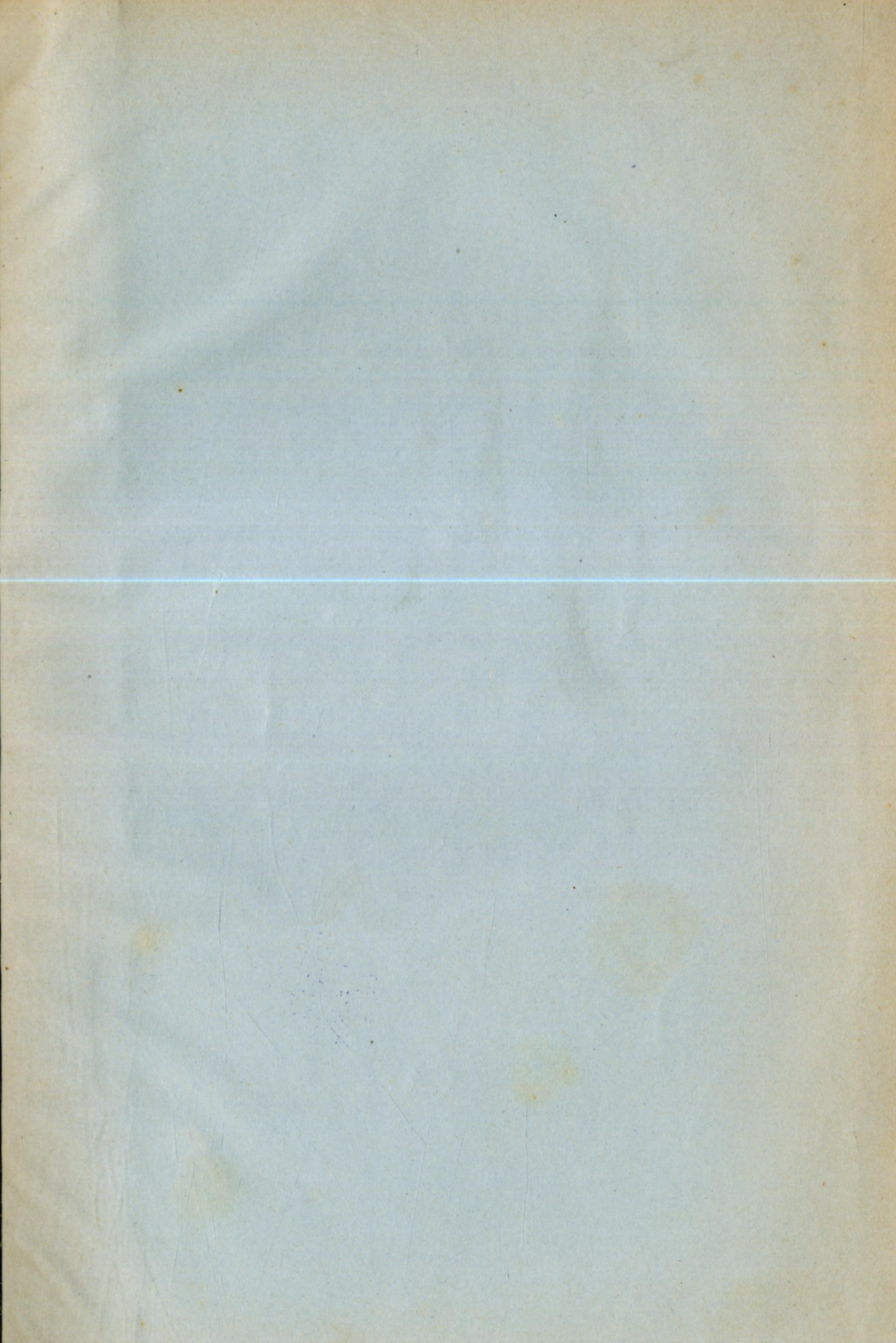
Через управильнене ціни роботизни усунуло би ся зарібкову еміграцію і визиск рільничого робітника через земельний капітал.

Задачею краєвого союзу булоб, через відповідних власних торговельних агентів удержувати повітові союзи в безнастаннім контактї з головними місцями збуту, та інформувати їх про світові торговельні конюнктури і в цілі придбання своїм членам як найкориснійших услівій в торговельнім оборотї.

Теперішні наші змаганя, здвигнути власний торговельно-промисловий стан через приєднане широких селянських мас до закупна своїх потреб виключно у своїх, не удадуть ся доти, доки не дамо йому за підставу висше наведеної економічної, організації, яка би приносила користи виключно селянству. Що іно, як селянство переконаєсь о наглядних користях із злуки в організації, позискаємо його напевно до витвореня нашого торговельного і промислового стану так до перетворюваня сирих витворів рільничих як і до витвореня руського промислу фабричного, який покривати буде потреби селян і найде в наших широких масах відбирателїв (консументів). Безпощадне визискуванє селянства через сотки літ мусїло до певної міри вплинути некорисно на його світогляд. Економічна організація, котра би усунула дотеперішне визискуванє нашого селянства, поглибила би тим самим у нього солїдність у відносинах до других і далаб підставу для розвою всяких спілкових організаций (кооперациї).

111

2006

И 55.064

4np.

137117